

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

А.Авлоний номидаги
педагогларни касбий
ривожлантириш ва янги
методикаларга ўргатиш
миллий-тадқиқот институти

ХАЛҚАРО ТАЖРИБА МЕЗОНЛАРИ АСОСИДА
А.АВЛОНИЙ НОМИДАГИ ПЕДАГОГЛАРНИ
КАСБИЙ РИВОЖЛАНТИРИШ
ВА ЯНГИ МЕТОДИКАЛАРГА ЎРГАТИШ
МИЛЛИЙ-ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ
ТОМОНИДАН УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ
ТАШКИЛОТЛАРИДАГИ МАВЖУД ПЕДАГОГИК,
МЕТОДИК ВА ИЖТИМОИЙ МУҲИТ ҲАҚИДА
МАЪЛУМОТ Тўплаш МАҚСАДИДА
ЎТКАЗИЛГАН ТАДҚИҚОТ

ҲИСОБОТИ

1-ҚИСМ

ЎҚИТУВЧИ ВА МАКТАБ ДИРЕКТОРЛАРИНИ
УЗЛУКСИЗ ТАЙЁРЛАШ БЎЙИЧА

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

А.АВЛОНИЙ НОМИДАГИ
ПЕДАГОГЛАРНИ КАСБИЙ РИВОЖЛАНТИРИШ
ВА ЯНГИ МЕТОДИКАЛАРГА ЎРГАТИШ
МИЛЛИЙ-ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ

А.Раджиев, Ф.Каримов, А.Ибрагимов, М.Ахмедов

**ХАЛҚАРО ТАЖРИБА МЕЗОНЛАРИ АСОСИДА
А.АВЛОНИЙ НОМИДАГИ ПЕДАГОГЛАРНИ
КАСБИЙ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА ЯНГИ МЕТОДИКАЛАРГА
ЎРГАТИШ МИЛЛИЙ-ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ ТОМОНИДАН
УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДАГИ МАВЖУД
ПЕДАГОГИК, МЕТОДИК ВА ИЖТИМОИЙ МУҲИТ ҲАҚИДА
МАЪЛУМОТ ТЎПЛАШ МАҚСАДИДА ЎТКАЗИЛГАН ТАДҚИҚОТ**

ҲИСОБОТИ

1-ҚИСМ

TALIS-2023 халқаро тадқиқотиغا
Ўзбекистон мактаблари ўқитувчи ва
директорларини тайёрлаш

Тошкент

Тузувчилар:

А.Раджиев - А.Авлоний номидаги педагогларни касбий ривожлантириш ва янги методикаларга ўргатиш миллий-тадқиқот институти директори, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент.

Ф.Каримов - А.Авлоний номидаги педагогларни касбий ривожлантириш ва янги методикаларга ўргатиш миллий-тадқиқот институти директор ўринбосари, сиёсий фанлар доктори (DSc), доцент.

А.Ибрагимов - А.Авлоний номидаги педагогларни касбий ривожлантириш ва янги методикаларга ўргатиш миллий-тадқиқот институти Халқ таълими тизими статистикасини шакллантириш ва тадқиқ қилиш илмий-тадқиқот бўлими мудир, иқтисод фанлари номзоди, доцент.

М.Ахмедов - А.Авлоний номидаги педагогларни касбий ривожлантириш ва янги методикаларга ўргатиш миллий-тадқиқот институти илмий котиби, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент.

МУНДАРИЖА

Кириш	6
1. TALIS-2018 тадқиқоти тўғрисида.....	9
2. 2021 йил Ўзбекистонда TALIS-2018 халқаро тадқиқот талаблари асосида ўтказилган сўровнома ва тадқиқот ҳақида	13
3. Ўзбекистонда мактаб ўқитувчиларининг ижтимоий-демографик образи	21
3.1. Ўзбекистондаги мактаб ўқитувчилари ва мактаб директорларининг жинси ва ёшлари	22
3.2. Ўқитувчилик касби	24
3.3. Ўзбекистонда мактаб ўқитувчиларининг малака ошириши ва касбий тайёргарлиги	28
3.4. Ўзбекистонда мактаб директорларининг малака ошириши ва касбий тайёргарлиги	42
4. Ўзбекистонда мактаб ўқитувчилари ва директорларининг меҳнат фаолиятлари	47
4.1. Ўқитувчилик фаолияти	48
4.2. Мактаб директорининг иш кунлари	58
5. Ўзбекистон мактабларининг ўзига хос хусусиятлари ва муаммолари.....	63
6. Ўзбекистонда ёш ўқитувчилар.....	71
Хулосалар.....	77
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	84
Илова 1. TALIS-2018 тадқиқотида иштирок этган мамлакатлар ва ҳудудлар рўйхати.....	86
Илова 2. Ўзбекистон намунасининг шаклланиши	87
Илова 3. TALIS-2018 халқаро тадқиқот талаблари асосида ўтказилган сўровнома ва тадқиқот ҳисоботининг иккинчи қисми	88

Биз устозни отадай улуғ деб билган, доимо ардоқлаган маърифатпарвар халқнинг вакилларимиз. Мен ҳам ўқитувчи, муаллим деганда ўзим учун энг азиз ва ҳурматли бўлган, зиёли ва замонавий, самимий ва меҳрибон инсонларни тасаввур қиламан. Чунки ҳаммамизга ҳам шу муаллим сабоқ ва таълим бериб, меҳрибон ота-оналаримиз қаторида тарбиялаган.

Бугунги кунда Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даври пойдеворини яратяпмиз. Бунда бизнинг энг яқин кўмакчиларимиз устоз ва мураббийлар, илмий ва ижодкор зиёлилардир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти
Ш.М.Мирзиёев

Кириш

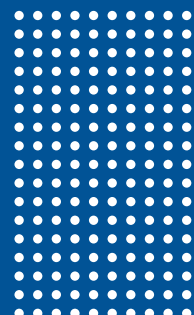
Жаҳонда инсон омили ва капитали, қобилияти ва салоҳиятидан инновациялар жорий қилиш асосида самарали фойдаланиш рақамли бошқарув тизими ва ахборот коммуникация воситалари шаклланаётган бир вақтда, бўлажак педагогларни касбга йўналтириш ва уни самарали бошқариш бўйича мутахассис-кадрлар тайёрлаш сифатининг пасайиб бориши оқибатида айрим давлатларнинг ривожланишдан ортда қолишига сабаб бўлмоқда. Шунингдек, таълимда ихтисослаштиришнинг илмий асосланган тизими жорий қилинмагани, таълим тармоқларида моддий-техник ва инновация тизимининг қониқарсиз аҳволда экани, касбга йўналтиришда инновацион бошқарув фаолиятининг ташкилий-методологик асослари тўлиқ ишлаб чиқилмагани, олий маълумотли профессионал педагог кадрлар тайёрлайдиган олий таълим муассасалари, уларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш муассасалари ўртасидаги интеграцион муносабатлардаги муайян муаммоларнинг юзага келиши натижасида халқ таълими тизимида ўқитувчиларни касбга йўналтиришда инновацион бошқарув фаолиятининг аҳамияти ошиб бормоқда. Шу муносабат билан, оқилона бошқарув учун зарур ҳисобланган ахборот кўлами ҳам ортиб боради.

Сўнгги йилларда республика иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳани инновацион ривожлантириш, илм-фан ва илмий фаолиятни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва натижадорлигини ошириш бўйича аниқ мақсадга йўналтирилган чора-тадбирлар амалга оширилди. Демократик ислохотларни амалга ошириш, жумладан, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонун устуворлигини таъминлаш борасида кенг кўламли ишлар олиб борилмоқда. Айни пайтда, “Инсон қадри учун”, деган устувор тамойил жамиятимиз бош мезони бўлди. Инсон қадрини ошириш мақсадида, ҳар бир фуқаро учун муносиб турмуш шароити ва замонавий инфратузилмаларни ташкил этиш, сифатли таълим, ижтимоий ҳимоя тизими, соғлом ҳаёт ва экологик муҳит яратишга ҳаракат қилинмоқда.

Шундай бўлсада, мамлакат тараққиётининг замонавий босқичида амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотлар илм-фан ва инновация соҳасида давлат бошқаруви механизмларини такомиллаштириш, илмий фаолиятга оид давлат дастурларини шакллантиришда шаффофликни ошириш ҳамда иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларда илм-фан ютуқлари ва инновацион технологияларни жорий этиш ишларини жадаллаштириш лозимлигини кўрсатмоқда.

2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги “Халқ таълими тизимида бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3931-сон қарори, 2018 йил 5 сентябрдаги “Халқ таълимини бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5538-сон Фармони, 2019 йил 29 апрелдаги ПФ-5712-сон Фармони билан тасдиқланган “Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси”, 2020 йил 6 ноябрдаги “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6108-сон фармони, 2021 йил 25 январдаги “Халқ таълими соҳасидаги илмий-тадқиқот фаолиятини қўллаб қувватлаш ҳамда узлуксиз касбий ривожлантириш тизимини жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4963-сон қарори ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда келтирилган муҳим вазифалар ўқитувчи-педагогларни касбий ривожлантиришда инновацион бошқарув фаолиятининг ташкилий-методологик асосларини тадқиқ қилишнинг долзарблигини белгилаб беради. Мазкур тадқиқот-сўровнома натижалари эса юқоридаги норматив ҳужжатларда белгиланган вазифалар ижросини таъминлашда муайян даражада хизмат қилади.

TALIS-2018 ТАДҚИҚОТИ ТЎҒРИСИДА

1. TALIS-2018

тадқиқоти тўғрисида

TALIS (Teaching and Learning International Survey)¹ бу – мактаб таълими тизими ўқитувчилар қатлами(корпуси)ни ўқитиш ва уларни ўрганиш бўйича халқаро тадқиқотлар мажмуаси бўлиб, OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) – Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти ҳомийлигида ўтказиладиган мактаб таълим муҳити, касбий шароитлар ва ўқитувчиларни профессионал/маҳоратли педагог даражасигача ривожлантириш бўйича кенг қўламли ва нуфузли халқаро қиёсий тадқиқотлардир².

¹ TALIS – The OECD Teaching and Learning International Survey [Электрон манба] // OECD. – Кириш режими: www.oecd.org/education/talis

² OECD [Электрон ресурс, манба]. – Кириш режими: [https:// www.oecd.org](https://www.oecd.org). Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (инглиз тилида: The Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), рус тилида: Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), француз тилида: Organisation de Coopération et de Développement Économiques, OCDE) 37 аъзо мамлакатлар билан ҳукуматлараро иқтисодий ташкилот бўлиб, 1961 йилда иқтисодий тараққиёт ва жаҳон савдосини рағбатлантириш учун ташкил этилган. Бу ўзларини демократия ва бозор иқтисодиётига содиқ деб таърифлайдиган, сиёсий тажрибаларни таққослаш, умумий муаммоларга жавоб топиш, энг яхши амалиётларни аниқлаш ва мувофиқлаштириш учун платформа бўлган мамлакатлар форуми ҳам ҳисобланади.

TALIS сўровномаси натижалари дунё мактабларидаги академик муҳит, ўқитувчи ва мактаб директорларининг касбий фаолияти, уларнинг малака оширишларига оид мавжуд шароитлар ҳақида фикр юритишга ундайди. Мазкур кенг қўламли тадқиқот ота-оналар ўз фарзандлари тақдирини ишониб топшираётган таълим даргоҳларида содир бўлаётган педагогик, услубий ва ижтимоий жараёнлар тўғрисидаги имкон қадар холис маълумотларни тўплаш, таҳлиллар натижасида уни такомиллаштиришга тўсқинлик қилаётган омилларни аниқлаш ва бартараф этишга қаратилган.

Сўровномада мактаб ўқитувчилари ҳамда директорлари ўз малакаларини ошириш жараёнида, ўқитиш амалиётида, дуч келаётган касбга доир муаммолар ҳақида билдирган мулоҳазалари махсус ишлаб чиқилган концептуал мезонлар орқали баҳоланади. Тадқиқотда мактаб ҳаётидаги долзарб масалалар, хусусан, мактаб раҳбариятининг қуйи поғонадаги ҳамкасблари билан профессионал муносабатлари, унинг мактаб муҳити ва ўқувчиларнинг фанларни ўзлаштиришига таъсири ўрганилади. TALIS тадқиқоти таълим тизимининг бевосита иштирокчилари ўз қарашларини ифодалагани сабабли унинг натижаларининг чуқур таҳлиliga мамлакатлар таълим сиёсатида янги ёндашувларни ишлаб чиқишда жиддий манба сифатида қаралади.

Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (OECD)нинг таъсис этувчи давлатларидан ҳисобланмиш Германия, Ирландия, Люксембург ва Греция TALIS сўровномаларида умуман иштирок этмаганларига гувоҳ бўлиш мумкин. TALIS тадқиқоти Буюк Британия ва Канадада ҳам умуммиллий эмас, балки тегишли равишда алоҳида минтақалар Англия ва Канаданинг Алберта ҳудудларидагина ўтказилган. Коста-Рика OECDга расман 2021 йилнинг май ойида аъзо бўлиб киргани боис ҳали TALIS тадқиқотларида қатнашиб улгурмаган.

МДҲ давлатлари орасидан фақат Россия Федерацияси ва Қозоғистон TALIS тадқиқотларида иштирок этган. Собиқ совет республикаларидан турли йилларда Эстония, Грузия, Латвия, Литва давлатлари, собиқ социалистик мамлакатлардан эса Болгария, Чехия, Польша, Руминия, Сербия, Словакия, Словения, Венгрия, Хорватия қатнашган. TALIS сўровномаси Россия Федерациясида 2013 йилда, Грузия ва Янги Зеландия каби мамлакатларда эса 2014 йилда ўтказилган. Россия Федерациясидаги 2018 йилги тадқиқотларда

230 та таълим муассасаларининг 4044 нафар ўқитувчилари ва 230 нафар директорларининг фикрлари ўрганилган.

Ўқитиш ва таълим олиш халқаро сўровномаси (TALIS) қароргоҳи Париж шаҳрида жойлашган Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (OECD) ҳомийлигида 2008 йилдан бошлаб ҳар 5 йилда бир маротаба ўтказиб келинади. TALIS ўқитувчиларнинг иш шароитлари, мактаблардаги ўқув муҳитини ўрганишга бағишланган энг йирик ва нуфузли халқаро тадқиқотлардан бири ҳисобланади. Тадқиқотнинг мақсади – иштирок этувчи мамлакат ўрта таълим ташкилотларида энг самарали ўқув жараёнини таъминловчи механизмларни аниқлаш ва ишлаб чиқишда ёрдам беришдир. Шунингдек, ўқитувчи ва директорлар таркибини касбий ривожлантириш ва самарали ўқитиш учун шароитларни такомиллаштириш мақсадида турли мамлакатлардаги ўқитувчи ва мактаб директорлари тўғрисидаги маълумотларни тўплаш ва қиёсий таҳлил қилиш ишларини олиб боради.

TALIS техник талабларига биноан сўровнома намунаси учун муайян мамлакатнинг 200 та мактаблар танлаб олинади. Ҳар бир мактабдан 20 нафар 5-9-синфларда таълим берадиган ўқитувчилар ва шу сўровномада қатнашаётган мактабнинг директори, ўртача жами 200 нафар директорлар ва 4000 нафар ўқитувчи иштирок этади. Тадқиқот ўрта таълим тизими муаммоларига педагоглар нуқтаи назаридан қарашга, маълумотларни таққослаб, таҳлил қилиш имконини беради. Бу эса ўз навбатида шу сингари долзарб масалаларни имкон қадар барвақт аниқлаш, чуқурроқ ўрганиш ҳамда уларни ҳал қилишнинг энг самарали усуллари излаб топишга ёрдам беради.

Тадқиқот ҳисоботларида янги давр талаблари ўқитувчилар бутун умр давомида ўз устиларида ишлашларини тақозо этиши, сифатли таълимни сифатсиз ўқитувчилар билан барпо этиш иложсиз экани таъкидланади. TALIS ўқув муҳити ва мактаблардаги ўқитувчиларнинг меҳнат шароитларига бағишланган биринчи халқаро сўровнома ҳисобланади. Мактаб муаммоларини таҳлил қилиш орқали мактаб бошқаруви самарадорлиги ва масъулиятини оширишга қаратилган. Таълим тизими ходимларининг кундалик меҳнат тақсимооти, ваколатларнинг нақадар шаффоф экани пировардида таълим олиш ва бериш муҳити ҳамда ўқитувчилар руҳий ҳолати ва меҳнат унумдорлигига таъсири илмий таққосланиб ўрганилади.

2. 2021 йил Ўзбекистонда TALIS-2018 халқаро тадқиқот талаблари асосида ўтказилган сўровнома ва тадқиқот ҳақида

Мазкур ҳисобот Ўзбекистонда А.Авлоний номидаги миллий-тадқиқот институти жамоаси томонидан 2021 йилда TALIS-2018 халқаро тадқиқотлари талаблари асосида ўтказилган сўровнома натижаларидан иборат. Тадқиқот таълим ташкилотлари ичида юзага келадиган педагогик, методик ва ижтимоий жараёнлар ҳақида маълумот тўплаш ҳамда таҳлиллар асосида хулосалар олиш мақсадида амалга оширилган. Унда мактаб ўқитувчилари ва директорлари ўзларининг малакасини ошириш, педагогик амалиёт, касбий муаммолар, амалга оширган ишларини баҳолаш ҳақида ўз фикрларини билдирганлар. Тадқиқот мактаб билан боғлиқ муаммо ва масалаларни ҳал қилишга қаратилган.

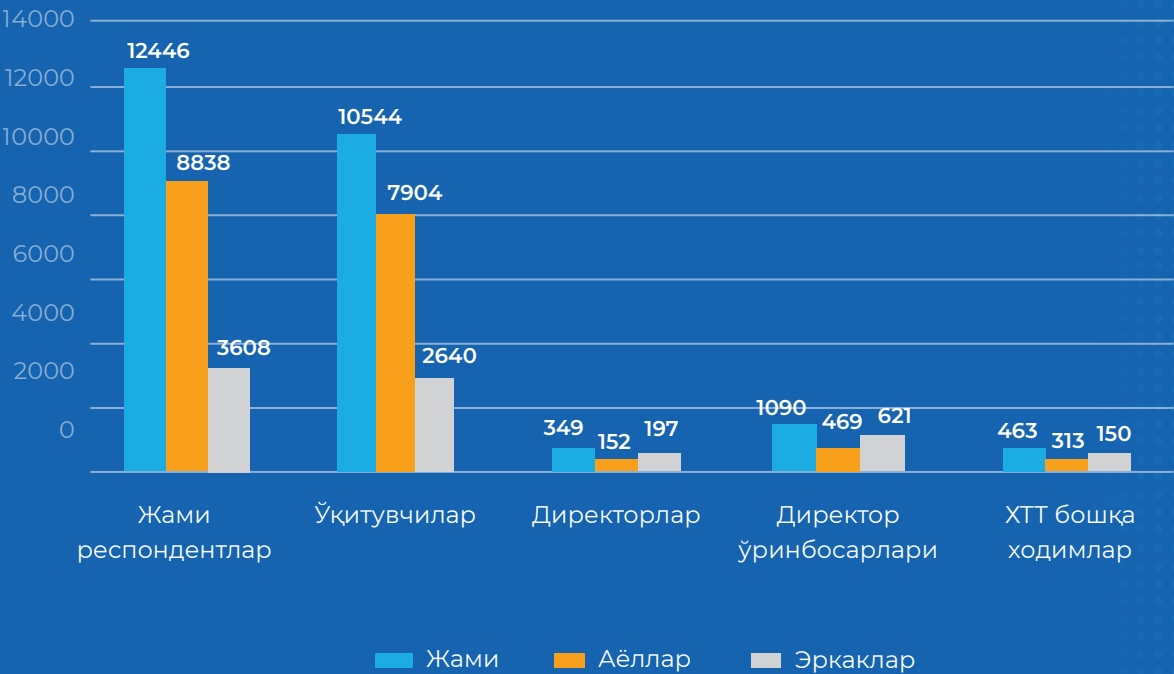
Зеро, TALIS тадқиқоти таълим тизимини мактаб жамоаси вакиллари “қўзи билан” кўриш имкониятини беради ва олинган маълумотларни таҳлил қилиш натижасида таълимга оид қарорлар қабул қилишда фойдаланиш мумкин. Халқаро норасмий амалиётда тадқиқот оддий мактаб ўқитувчиларининг таълим соҳасида қарор қабул қилувчи тизими раҳбарияти билан мулоқот қилиш воситаси бўлгани сабабли “ўқитувчи овози” деб аталади.

А.Авлоний номидаги миллий-тадқиқот институти Ўзбекистон Республикасида 48 та бошқа мамлакатларда (1-иловага қаранг) олиб борилган TALIS-2018 тадқиқотлар натижалари асосида 2021 йилда ички тадқиқотлар олиб борилди. Тадқиқот намунаси асосида мамлакатимизнинг 14 та ҳудудидаги 4000 та умумий ўрта таълим ташкилотларидаги (2-иловага қаранг) 12446 нафар респондентларидан сўровлар олинган бўлиб, (2020 йил сентябрь ҳолатига Республика умумий ўрта таълим мактабларида 501044 нафар ўқитувчилар фаолият кўрсатган бўлиб, сўровномада иштирок этган ўқитувчиларнинг сони жами ўқитувчиларга нисбатан 2,5%ни ташкил этган. TALIS тадқиқотлари талабларига асосан сўровларда жами ўқитувчиларнинг 2% иштирок этиши талаб этилади), шундан 349 нафари мактаб директорлари, 1090 нафари директор ўринбосарлари, 10544 нафари ўқитувчилар ва 463 нафари халқ таълими тизимидаги бошқа лавозим вакиллари дир. Тадқиқотлар халқ таълими тизимининг 18 та фанини ўз ичига олган.

**1-жадвал. TALIS-2018 тадқиқоти саволномаси асосида 2021 йилда
Ўзбекистон Республикасида ўтказилган ички тадқиқотда иштирок
этганлар тўғрисида маълумот**

т/р №	Сўровномада иштирок этган респондентлар	Иштирокчилар сони	Жамига нисбатан, %
1.	Жами респондентлар, шундан:	12446	100 %
	Аёллар	8838	71 %
	Эркаклар	3608	29 %
2.	Директорлар, шундан:	349	2,8 %

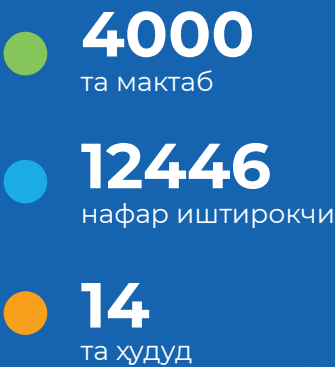
	Аёл директорлар	152	1,2 %
	Эркак директорлар	197	1,6 %
3.	Директор ўринбосарлари	1090	8,7 %
	Аёл директор ўринбосарлари	469	3,7 %
	Эркак директор ўринбосарлари	621	5,0 %
4.	Ўқитувчилар, шундан:	10544	84,8 %
	Аёл ўқитувчилар	7904	63,6 %
	Эркак ўқитувчилар	2640	21,2 %
5.	Халқ таълими тизимидаги бошқа лавозимдагилар, шундан:	463	3,7 %
	Аёллар	313	2,5 %
	Эркаклар	150	1,2 %

1-қўрсаткич. Сўровномада иштирок этган респондентлар ҳақида статистик маълумот

Тадқиқот натижалари Сингапур, Япония, Саудия Арабистони, Финландия, Россия Федерацияси, Латвия, Нидерландия, АҚШ ва бошқа мамлакатлар ўртасидаги маълумотларни қиёсий таҳлил қилиш имконини беради. Бу эса ўз навбатида шу каби муаммоларни аниқлашга ва уларни ҳал қилишнинг энг самарали амалиётларини ўрганишга ёрдам беради.

Тадқиқот-сўровномада иштирок этганлар

Тадқиқот-сўровномада 4000 та мактабдан иштирок этган 12446 нафар ходим 14 та ҳудуддан ҳар бири тасодифий олинган (2-жадвал).

2-жадвал. TALIS-2018 тадқиқоти намунаси асосида сўровномада иштирок этган ҳудудлар

Ҳудудлар	Жами	Директор	Директор ўринбосари	Ўқитувчи	Халқ таълимидаги бошқа лавозимлар
Қорақалпоғистон Республикаси	631	30	100	464	37
Андижон вилояти	411	6	44	354	7
Бухоро вилояти	1676	35	127	1468	46

Жиззах вилояти	975	43	110	766	56
Қашқадарё вилояти	1023	39	71	878	35
Навоий вилояти	795	26	62	686	21
Наманган вилояти	1229	33	120	1061	15
Самарқанд вилояти	1324	56	162	1050	56
Сирдарё вилояти	610	19	23	498	70
Сурхондарё вилояти	691	32	58	570	31
Тошкент вилояти	692	15	58	608	11
Тошкент шаҳар	699	7	61	622	9
Фарғона вилояти	1047	3	60	936	48
Хоразм вилояти	643	5	34	583	21
Жами	12446	349	1090	10544	463

Тадқиқотда 349 нафар мактаб директорлари ва 10544 нафар ўқитувчилари тасодифий равишда ўз ихтиёри билан иштирок этишган. TALIS-2018 тадқиқоти намунаси асосида мамлакатимизнинг 14 та ҳудудида ўтказилган сўровномада, энг кўп иштирокчилар Бухоро вилоятидан бўлиб, жами 1676 нафар респондентларнинг асосий қисмини (1468 нафарини) ўқитувчилар ташкил этган. Кейинги ўринларда Самарқанд вилояти 1324 нафар, Наманган вилояти 1229 нафар ўқитувчилар, мактаб директорлари ва халқ таълимидаги бошқа лавозимлардаги ходимлар иштирок этишган.

Шунингдек, сўровноманинг объективлигини таъминлаш мақсадида, ҳудудларнинг қишлоқда, олис ҳудудда, Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри, вилоят, туман марказлари ва шаҳарларда жойлашган умумий ўрта таълим ташкилотлари раҳбар ва ўқитувчи-ходимлари тадқиқот сўровларида иштирок этишган (3-жадвал).

**3-жадвал. Сўровномада иштирок этган респондентларнинг
худудлар бўйича улуши**

Худудлар	Жами	Директор	Директор ўринбосари	Ўқитувчи	Халқ таълимидаги бошқа лавозимлар
Қишлоқ	6743	182	639	5714	208
Олис ҳудуд	400	30	46	309	15
ҚҚР, Тошкент ш, вилоят маркази	851	35	80	697	39
Шаҳар, туман марказлари.	4452	102	325	3824	201
Жами	12446	349	1090	10544	463

Қишлоқ мактабларидан жами 6743 нафар, олис ҳудудлардан 400 нафар, Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри, вилоят марказларидан 851 нафар, туман марказлари ва шаҳарларда жойлашган умумий ўрта таълим ташкилотларидан 4452 нафар респондентлар ўз фикр-мулоҳазаларини қолдиришди.

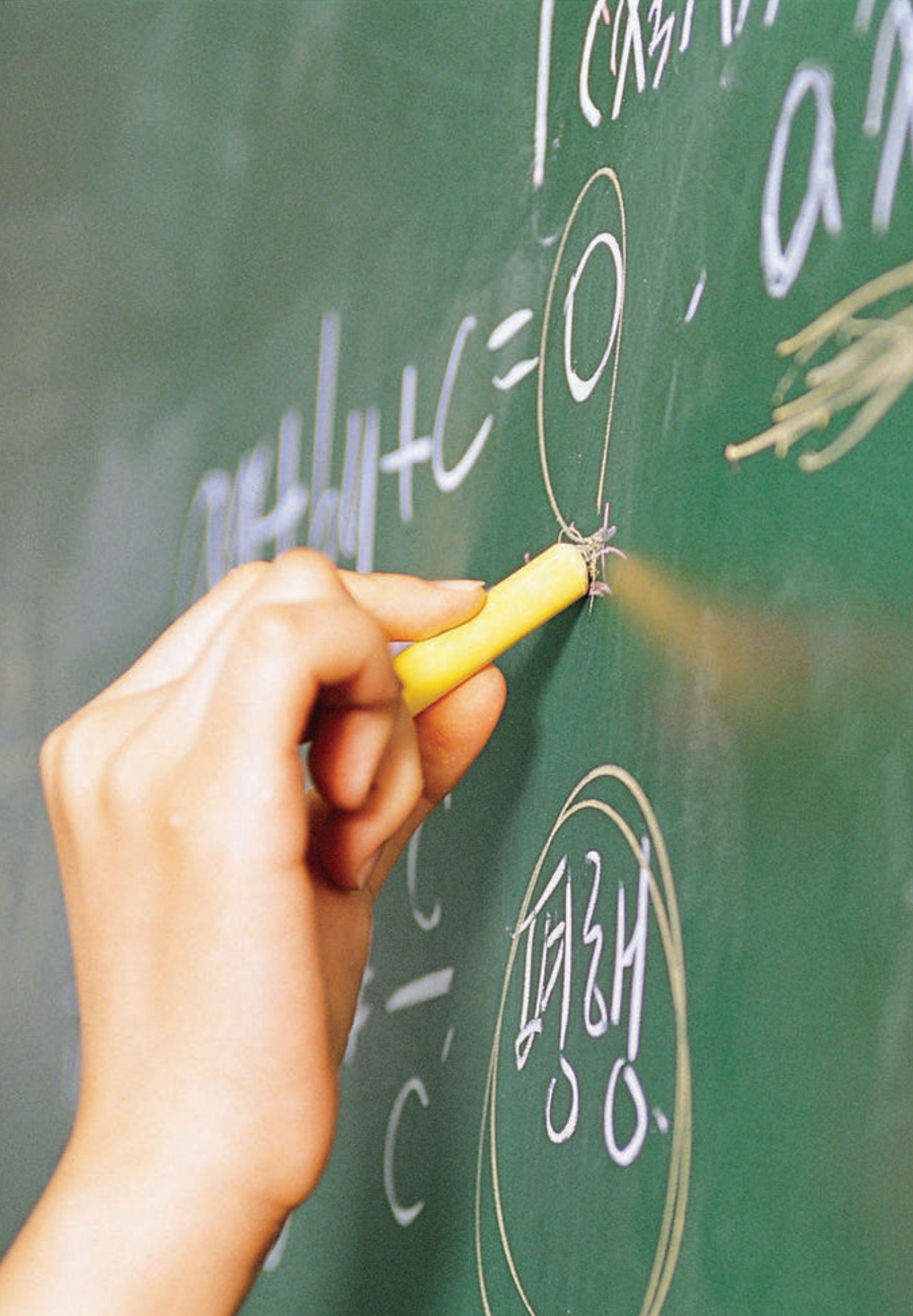
Сўровнома натижаларига кўра, умумий ўрта таълим мактаблари машғулотларининг сменалилиги бўйича мактаблар улушини таҳлил қилсак, 2019-2020 ўқув йилига нисбатан бир сменада таълим юритадиган мактаблар улушининг 6,9 фоизга камайганини ҳамда икки сменадаги мактаблар улушининг 6,9 фоизга ошиб кетганини кўриш мумкин. 2020-2021 ўқув йилида машғулотларнинг сменали мактабларда таълим оладиган ўқувчилар улушининг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, 2019-2020 ўқув йилига нисбатан бир сменадаги ўқувчилар сони улуши 2,0 фоизга ошганини ва аксинча икки сменадагилар улушининг 2,0 фоизга камайганини ижобий ҳолат сифатида баҳолаш мумкин.

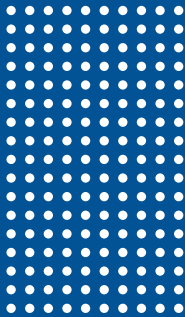
Саволномада ўқитувчиларнинг иш фаолияти қай тартибда ташкил этилгани, касбдошлари билан ўзаро ҳамкорлик қилишлари учун яратилган имкониятлар ҳамда ўз малакаларини оширишлари учун нима ишлар қилаётганликлари ҳақидаги саволларга жавоб берилган.

Ушбу сўровнома ўқитувчиларнинг мактаблардаги фаолиятига холис баҳо бериш, улар томонидан билдирилган фикр-мулоҳазалар асосида таълим сиёсатини ишлаб чиқишда инobatга олиниши назарда тутилади. Шунингдек, ўқитувчиларнинг малакасини ошириш ва мактаб раҳбарияти томонидан ўқитувчиларни рағбатлантириш жараёнларининг боғлиқлик даражаси тадқиқ этилган.

Ҳисобот-таҳлил икки қисмдан иборат. Биринчи қисм мактаб муҳитига кириш ва ундаги асосий муаммоларни таснифлашга қаратилган (ҳисоботнинг иккинчи қисми учун ўрганилган йўналишлар 3-иловада берилган).

Мазкур тадқиқот натижалари Ўзбекистонда таълим тизимини ҳар томонлама тасаввур этишга хизмат қилади. Шу билан бирга, маълумотлар маълум бир масала бўйича ўз фикрларини акс эттирувчи респондентларнинг субъектив жавобларига асосланган ва бу жавобларни мутлақо объектив ҳолат деб баҳоламаслик ҳам муҳимдир.

**ЎЗБЕКИСТОНДА МАКТАБ
ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ
ИЖТИМОЙ-
ДЕМОГРАФИК ОБРАЗИ**

3.1. Ўзбекистондаги мактаб ўқитувчилари ва мактаб директорларининг жинси ва ёшлари

Тадқиқотда халқаро тажрибалар таҳлил этилган ва TALIS-2018 натижалари мамлакатимизда ўтказилган сўровнома натижалари билан солиштирилганда республикадаги умумий ўрта таълим мактабларида фаолият кўрсатаётган педагог-ҳодимлар орасида ўқитувчи аёллар улуши 68,5% (2020 йил сентябрь ҳолатига, Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида) бўлганлигини кўриш мумкин. TALIS-2018 тадқиқотининг иштирокчиси бўлган Латвияда кўпроқ 89% аёл ўқитувчилар борлиги маълум бўлди. Аёл ўқитувчиларнинг энг паст фоизи эса Японияда 42%, Саудия Арабистонида 52% ва Нидерландияда 53% эканлиги аниқланди.

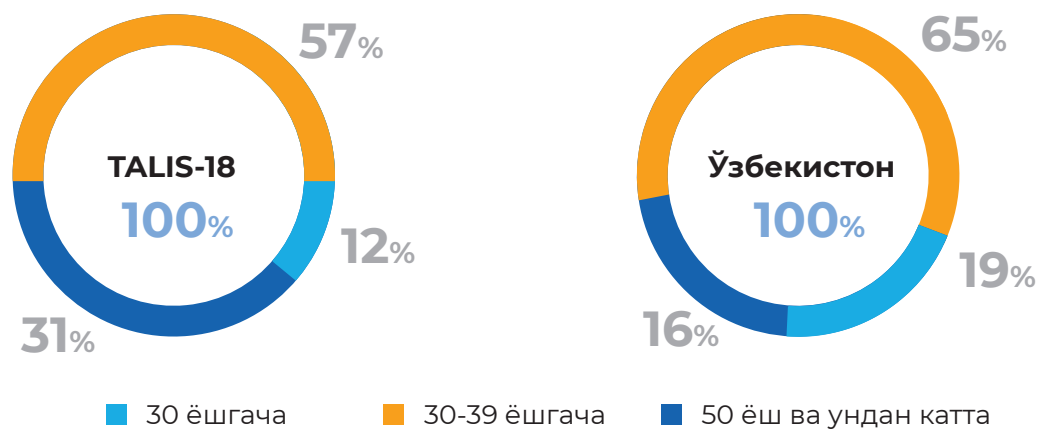
2021 йил TALIS халқаро тадқиқотлари талаблари асосида ўтказилган сўровномада мактаб директорларининг жами **349** нафаридан **152** нафарини яъни **43,5** фоизини аёл мактаб директорлари ташкил этди.

Сўровномада иштирок этган мактаб директорларининг ўртача ёши 50 ёшгача бўлган. Уларнинг энг катта ва кичик ёшлар кесими 30 ёшгача (15,4%) ва 60 ёшдан катта (4,2%) ёшлар орасида бўлиб, бу тадқиқотда иштирок этаётган барча мамлакатлардаги ўртача кўрсаткичга тўғри келади.

Тадқиқот натижаларига кўра, ўзбек ўқитувчиларининг ўртача ёши 30-39 ёш (40,0%) орасида бўлиб қолмоқда. Бироқ ёш ўқитувчилар нисбатининг аста-секин ўсиши ва катта ёш гуруҳини ифодаловчи ўқитувчилар сонида пасайиш тенденцияси мавжуд. Шундай қилиб, 30 ёшгача бўлган ўқитувчилар сони 19,1 фоизга, 40-49 ёшгача бўлган ўқитувчилар сони 24,8 фоизга ошиб борган бўлса, катта ёш гуруҳидаги 50-59 ёшгача бўлган ўқитувчилар сони 15,2 фоизга, 60 ёш ва ундан ортиқ ёшдаги ўқитувчиларнинг улуши 0,76 фоизгача камайиб борган.

4-жадвал. Тадқиқот сўровида иштирок этган респондентларнинг ёш гуруҳи бўйича кўрсаткичлари

№	Ёш кесимидаги фарқ	Директор	Директор ўринбосари	Ўқитувчи	Халқ таълими тизимининг бошқа ходимлари
1.	30 ёшгача	15,4%	10,3%	19,1%	32,8%
2.	30-39 ёшгача	26,6%	42,5%	40,14%	43,6%
3.	40-49 ёшгача	29,7%	28,9%	24,8%	15,5%
4.	50-59 ёшгача	23,7%	17,2%	15,2%	7,3%
5.	60 ёш ва ундан катта	4,2%	1,1%	0,76%	0,6%

2-кўрсаткич. Ўқитувчиларнинг ёш гуруҳи бўйича фоиз тақсими

3.2. Ўқитувчилик касби

Ўсиб келаётган ёш баркамол авлод, комил инсонни тарбиялаш ишига ўқитувчилар ва кенг жамоатчилик томонидан жиддий эътибор қаратиладиган масала эканлиги ҳаммага маълум.

Респондентларнинг 91 фоизи ўқитувчилик касбини танлашга ундовчи асосий, энг муҳим ва бош омил сифатида жамият тараққиётига ҳисса қўшиш имкониятини кўрсатишган.

Болалар ҳамда ёшлар келажагига ижобий таъсир кўрсатиш имконияти мавжудлиги бўйича берилган саволга респондентларнинг 88% мақбул жавоб беришган.

Бундан ташқари, респондентлар ўқитувчилик касбининг афзалликлари унинг камчиликларидан сезиларли даражада устун туради деган мулоҳазага жавоблар қуйидагича бўлди: “бу фикрга тўлиқ қўшиламан” – 17,3%, “қўшиламан” – 36,97%, “бу фикрга мутлақо қўшилмайман” 25,2% ва “қўшилмайман” – 20,4%.

“Агар танлаш имконияти берилса, яна ўқитувчи бўлишга қарор қилар эдим”, деган жавобга қуйидагича изоҳ қолдиришган: “бу фикрга тўлиқ қўшиламан” – 22,6%, “қўшиламан” – 34,6%, “бу фикрга мутлақо қўшилмайман” – 21,0%, “қўшилмайман” – 22,48%.

“Агар иложи бўлса, бошқа мактабга ишга ўтмоқчиман”, деган фикрга қуйидаги жавобни беришган: “бу фикрга тўлиқ қўшиламан” – 21,79%, “қўшиламан” – 3,9%, “бу фикрга мутлақо қўшилмайман” – 7,2%, “қўшилмайман” – 10,68%.

“Ўқитувчи бўлганимдан афсусдаман”, деган фикрга: “бу фикрга тўлиқ қўшиламан” – 6,4%, “қўшиламан” – 12,5%, “бу фикрга мутлақо қўшилмайман” деганлар – 43,66%, “қўшилмайман” деганлар – 37,3% ни ташкил этган.

“Ўқитувчиликдан бошқа касбни танлаганимда яхшироқ натижага эришимга кўзим етади”, деган фикрга: “тўлиқ қўшиламан” – 8,98%, “қўшиламан” – 22,2%, “бу фикрга мутлақо қўшилмайман” – 27,6%, “қўшилмайман” – 33,38% жавоб беришган.

“Мен ўз мактабимни яхши иш жойи сифатида тавсия қилган бўлар эдим”: “бу фикрга тўлиқ қўшиламан” – 21,58%, “қўшиламан” – 36,9%, “бу фикрга мутлақо қўшилмайман” – 19,0%, “қўшилмайман» деганлар – 22,4%ни ташкил этган.

5-жадвал. Танлаган касбингизга нисбатан айтилган қуйидаги фикрларга ўз муносабатингизни билдиринг

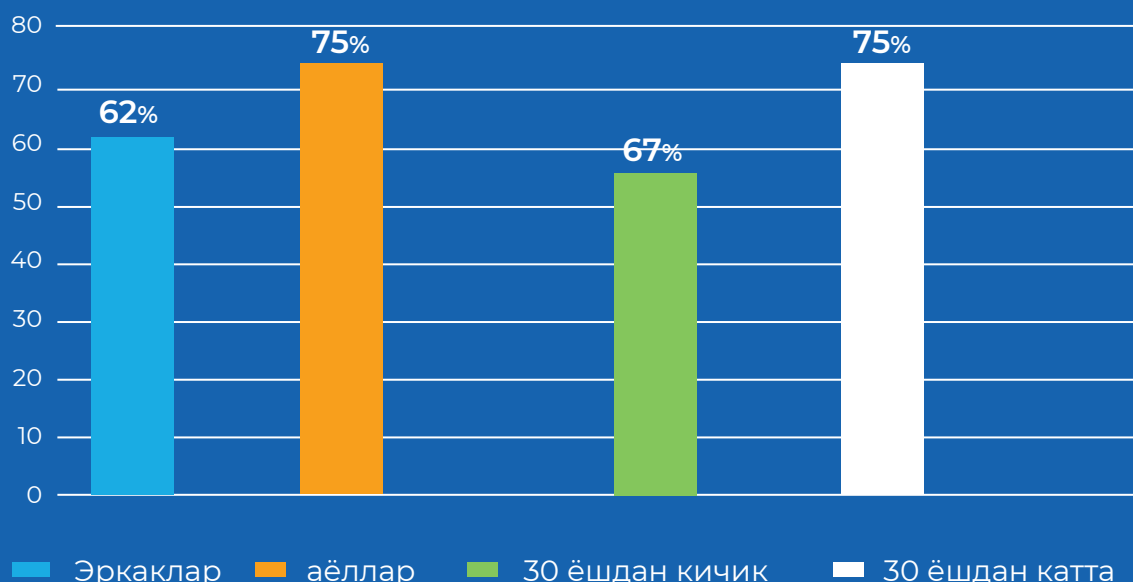
Савол \ Жавоблар		Қўшилмайман	Қўшиламан	Бу фикрга тўлиқ қўшили- ман	Бу фикрга мулҳоқ қў- шилмайман
Ўқитувчилик касбининг афзаллик- лари унинг камчиликларидан се- зиларли даражада устун туради	сони	2541	4602	2161	3140
	фоизда	20,4	36,97	17,3	25,2
Агар яна бир танлаш имконияти берилса, яна ўқитувчи бўлишга қарор қилар эдим	сони	2799	4252	2771	2622
	фоизда	22,48	34,6	22,6	21,0
Агар иложи бўлса, бошқа мактабга ўтмоқчиман	сони	1330	485	2712	897
	фоизда	10,68	3,89	21,79	7,2
Ўқитувчи бўлганимдан афсусдаман	сони	4652	1560	797	5435
	фоизда	37,3	12,5	6,4	43,66
Ўқитувчиликдан бошқа касбни танлаганимда яхшироқ натижага эришишимга қўзим этади	сони	4218	2768	1118	3440
	фоизда	33,38	22,2	8,98	27,6
Мен ўз мактабимни яхши иш жойи сифатида тавсия қилган бўлар эдим	сони	2793	4595	2687	2369
	фоизда	22,4	36,9	21,58	19,0
Ўқитувчилик касби жамиятда қадрланади деб ўйлайман	сони	2649	4517	2776	2502
	фоизда	21,3	36,3	22,3	20,1
Мен ушбу мактабдаги фаолиятим- дан мамнунман	сони	2348	4981	2973	2142
	фоизда	18,86	40	23,88	17,2
Менга ҳозирда ишлаётган мактабимда фаолият юритиш ёқади	сони	2361	4853	3058	2172
	фоизда	18,96	39	24,57	17,45
Умуман олганда мен ўз ишимдан қўнглим тўқ	сони	2353	4766	3197	2128
	фоизда	18,9	38,3	25,7	17,1

“Менга ҳозир ишлаётган мактабимда фаолият юритиш ёқади”, деган фикрга: “тўлиқ қўшиламан” – 24,57% , “қўшиламан” – 39%, “бу фикрга мутлақо қўшилмайман” – 17,45%, “қўшилмайман” – 18,96% тарзида жавобларини қолдиришган.

“Умуман олганда мен ўз ишимдан қўнглим тўқ”, деган фикрга “тўлиқ қўшиламан” деб овоз берганлар – 25,7%, “қўшиламан” – 38,3%, “бу фикрга мутлақо қўшилмайман” – 17,1 % “қўшилмайман” – 18,9% ни ташкил этди.

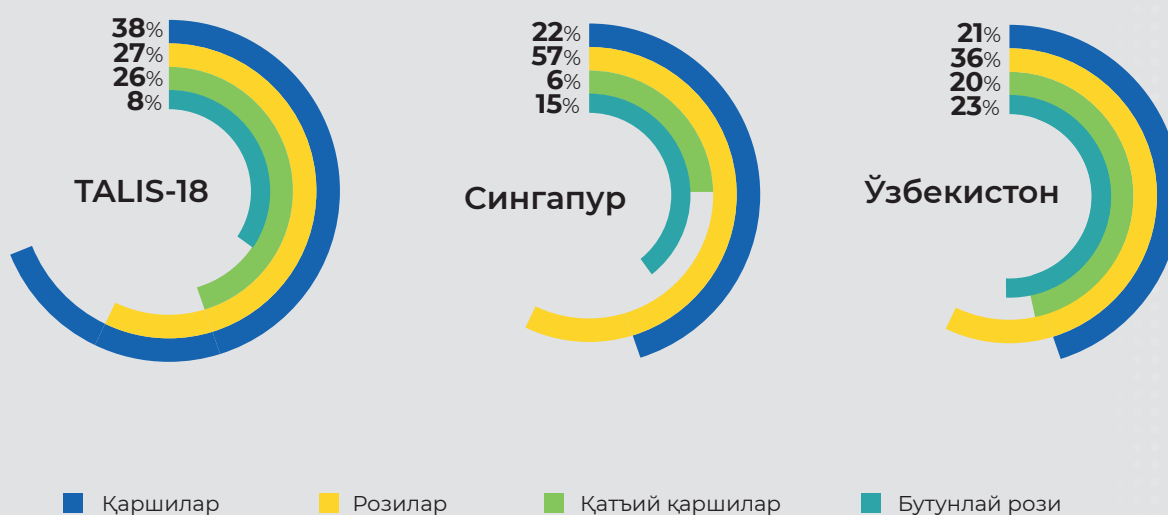
Шунингдек, респондентлардан 30 ёшдан катта аёллар касб танлашда биринчи бўлиб, ўқитувчилик касбини танлаганлар (3-қўрсаткич). Сўровнома натижаларига кўра, узок муддатли педагогик иш стажига эга бўлганлар, ўқитувчи сифатида ўз ишларидан кўпроқ қониқиш ҳосил қилишини билдиришган.

3-қўрсаткич. Педагогика ўз фаолияти учун танлаган биринчи соҳа эканлигини қўрсатган ўқитувчиларнинг фоизи (жинси ва ёшига қараб)

Шуни таъкидлаш керакки, ўқитувчилик касбини биринчи маротаба танлаган кишилар юқорида айтиб ўтилган мотивларни камроқ қабул қиладилар. Улар ўз танловини, бу ишнинг барқарорлиги, ишончлилиги ва хавфсизлиги билан ифодалайдилар, яъни улар касб танлаш масаласига янада прагматик ёндашувни намоиш этадилар.

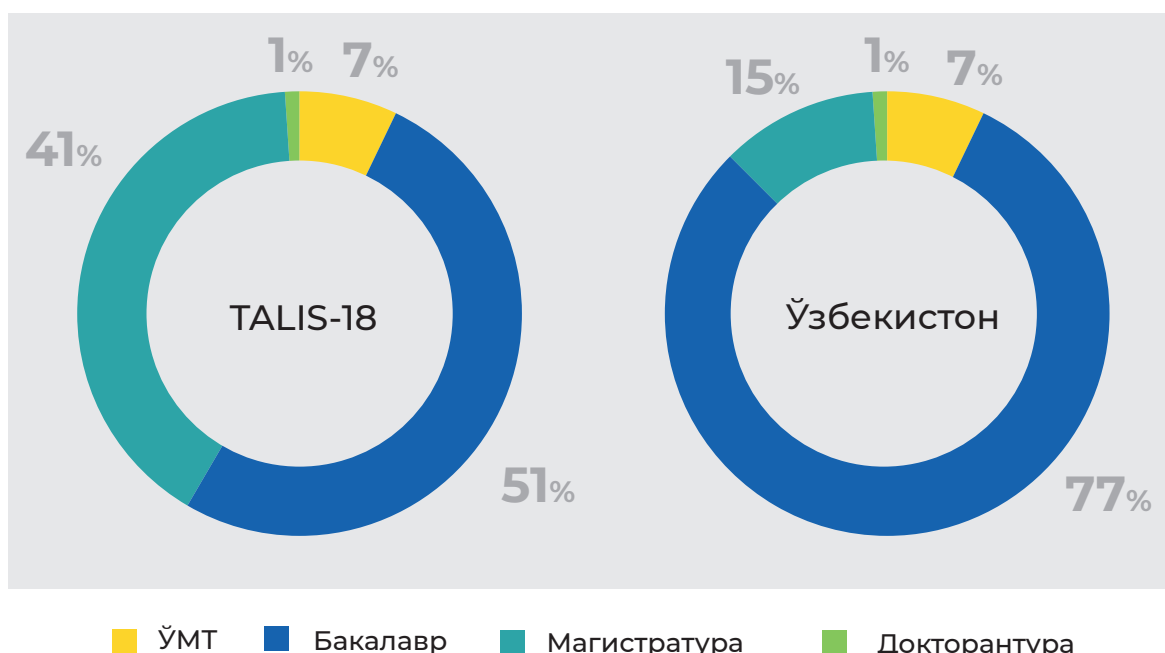
Ўқитувчиларнинг жавобларига қараганда, улар ўз касбининг нуфузи туфайли ушбу соҳани танлашган – улар касбининг жамиятда қадрланишига ишонишади. 36% респондентлар ўқитувчилик касби жамиятда қадрли эканлигига ишонишса, 23 фоизи тўла ва қатъий ишонч билдиришган. Аксинча 21% сўровномада иштирок этганлар қарама-қарши фикр билдириб, 20% респондентларда бутунлай ва қатъий ишонч билан қадрсиз касб деган тескари ёндашув аниқланди (45 ёшдан ошган респондентлар орасида салбий баҳолаш устун туради). Аксинча, PISA тадқиқотларининг етакчиларидан бўлган Сингапурнинг аксарият ўқитувчилари, ўқитувчилик касбининг жамиятда қадрли эканлигига ишонишади (4-кўрсаткич).

4-кўрсаткич. Ўқитувчилик касбининг жамиятда қадрланишига рози бўлган ёки рози бўлмаган ўқитувчилар фоизи

3.3. Ўзбекистонда мактаб ўқитувчиларининг малака ошириши ва касбий тайёргарлиги

Ўқитувчиларнинг фикрича, уларнинг аксарияти (77%) мактабда ишлаш имконини берувчи олий маълумотли мутахассис ва бакалавр, олтидан биттаси эса магистр академик даражасига эга. TALIS-2018 тадқиқотида иштирок этган мамлакатларда бу кўрсаткичлар мос равишда 41% (магистратура) ва 51% (бакалаврият)га тенг (5-кўрсаткич). Фақатгина 3%га яқин ўзбекистонлик ўқитувчилар ўз педагогик фаолияти ёки олий таълим даврида малака ошириш ва замонавий (профессионал) таълим олиш мақсадида чет элда бўлишган.

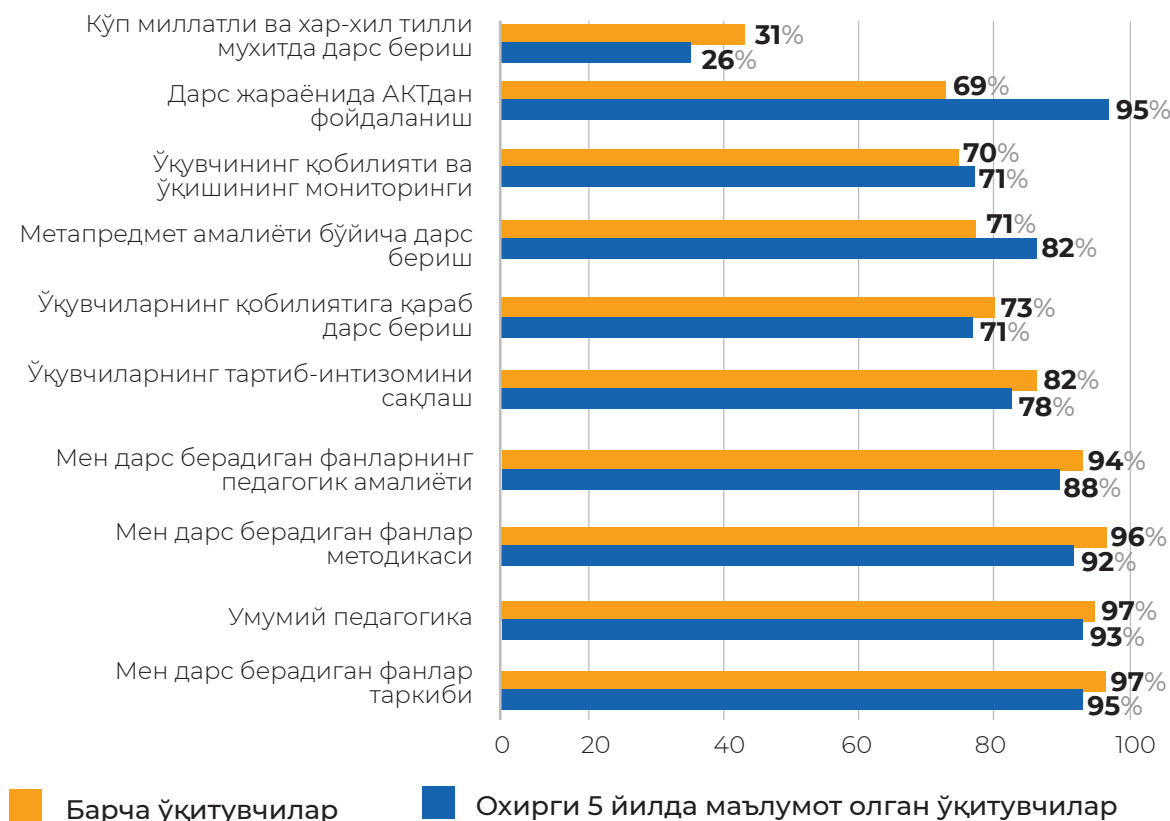
5-кўрсаткич. Сўровномада иштирок этганлар орасида мавжуд расмий таълимнинг энг юқори даражаси (фоизда).

**6-жадвал. Сўровномада иштирок этганларнинг маълумоти
бўйича кўрсаткичи.**

№	Маълумоти	Директор-лар		Директор ўринбосар-лари		Ўқитувчилар		Бошқа (халқ таълими тизимидаги бошқа лавозимлар)		Жами	
		Сони	Фоизда	Сони	Фоизда	Сони	Фоизда	Сони	Фоизда	Сони	Фоизда
1	Бакалавр	223	63,9%	858	78,7%	8345	79,1%	248	53,6%	9674	77,7%
2	Магистр	94	26,9%	206	18,9%	1557	14,9%	52	11,3%	1909	15,4%
3	Докторантура	9	2,6%	4	0,4%	16	0,15%	1	0,2%	30	0,2%
4	Ўрта махсус таълим	23	6,6%	22	2%%	626	5,9%	162	34,9%	833	6,7%
	Жами	349	100%	1090	100%	10544	100%	463	100%	12446	100%

Ўқитувчилар 94-99% ҳолларда ўз касбий тайёргарлик дастурларида ўқитиладиган фанлар, ўқитиш методлари, умумий педагогика ва педагогик амалиётнинг мазмун соҳасини ўз ичига олганлигини таъкидлайдилар. Шу билан бирга респондентларнинг жавоблари асосида машғулотларда амалиёт улушининг бироз пасайганлигини қайд этиш мумкин.

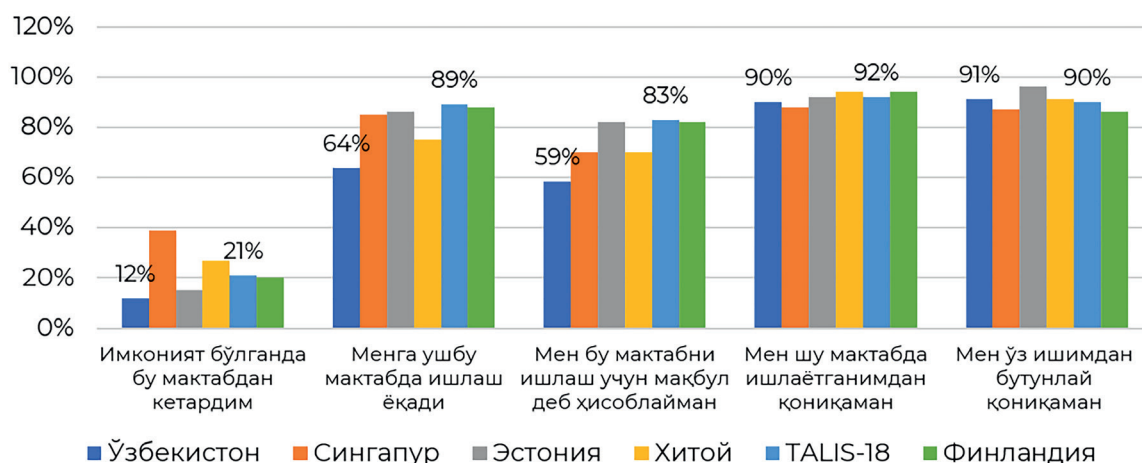
Тадқиқот давомида ўқитувчилар малака ошириш мазмунини баҳоладилар. Сўнгги 1 йилда малака ошириш мазмуни ўзгарганлиги ва ихтисослашганини 80% респондент тасдиқлаган. Малака ошириш таълим мазмунида қуйидаги элементлар ҳисобга олинганлигини қайд этганлар: ўқувчиларнинг хулқ-атворини бошқариш усуллари (82%), ўқувчиларнинг қобилиятларини баҳолаш (73%), ижодкорлик, танқидий фикрлаш (71%) каби кўникмаларни ўргатиш. Ўқитувчиларнинг учдан бир қисми малака оширишнинг бир қисми сифатида «кўп маданиятли ва кўп тилли муҳитда ўқитиш» хусусиятлари билан шуғулланганлиги ҳақида маълумот қолдиришган, зеро бу кўрсаткич TALIS-2018 кўрсаткичларидан бироз юқори яъни ўртача 39% га етади. Шунингдек, бошланғич синф ўқитувчиларининг ҳар учинчиси ўқувчиларни мактабгача таълимдан бошланғич таълимга (35%) ўтишга ёрдам бериш бўйича машғулот-дастурларини ўзлаштирганини таъкидлайди.

6-кўрсаткич. Ушбу йўналишларнинг таълим ва тарбия дастурига киритилганлигини билдирган ўқитувчиларнинг фоизи

Шунингдек, ўзбекистонлик ўқитувчиларнинг иш тажрибалари бўйича ҳам таҳлил амалга оширилди. Сўров натижаларига кўра, маҳаллий ўқитувчининг ўртача иш тажрибаси 20 йил бўлиб, бу TALIS тадқиқотининг ўртача кўрсаткичидан 5 йилга кўп. Шунини таъкидлаш керакки, ўқитувчилар ўз касбида қанчалик узоқ ишласа, улар ўз ишларидан шунча кўп қониқиш ҳосил қилишларини маълум қилишган. Умуман олганда, TALIS тадқиқотида иштирок этаётган барча мамлакатларда ўқитувчилар ўз ишларидан қониқиш ҳосил қилишлари аниқланган (7-кўрсаткич). Ўзбекистонлик ўқитувчилар ҳам сўровнома натижаларига кўра, “Мен ушбу мактабдаги фаолиятимдан мамнунман деганлар” 63,88% ни ташкил қилиб, 36,12% респондентлар “Бу фикрга қўшилмайман” деган фикрни белгилашган. Аммо сўровнома натижаларига таянадиган бўлсак, ўз мактабини ўзгартирмоқчи бўлган

ўқитувчиларнинг энг паст нисбатларидан бири Ўзбекистонда қайд этилган. Умуман, ўтказилган сўровдан кўриш мумкинки, ўзбекистонлик ўқитувчилар ўз соҳаларини юқори баҳолайдилар, шунингдек, ўз касбини ўзгартириш истагида бўлганлар нисбатан паст даражада эканлиги билан алоҳида ажралиб туради (Ўзбекистонда 12%, TALIS-2018 га кўра 21%, Сингапурда 39%). “Агар яна бир танлаш имконияти берилса, яна ўқитувчи бўлишга қарор қилар эдим”, деган саволга 67,2% тадқиқот иштирокчилари ижобий маълумот қолдиргани ҳам бу фикрни тасдиқлайди. Респондентларга “Ўқитувчи бўлганингиздан афсусдамисиз” деган саволга – 6% “Тўлиқ қўшиламан”, 12% “Афсусдаман”, “Бу фикрга мутлақо қўшилмайман” деганлар 44% ва 38% “Йўқ қўшилмайман” деб жавоб қолдиришган.

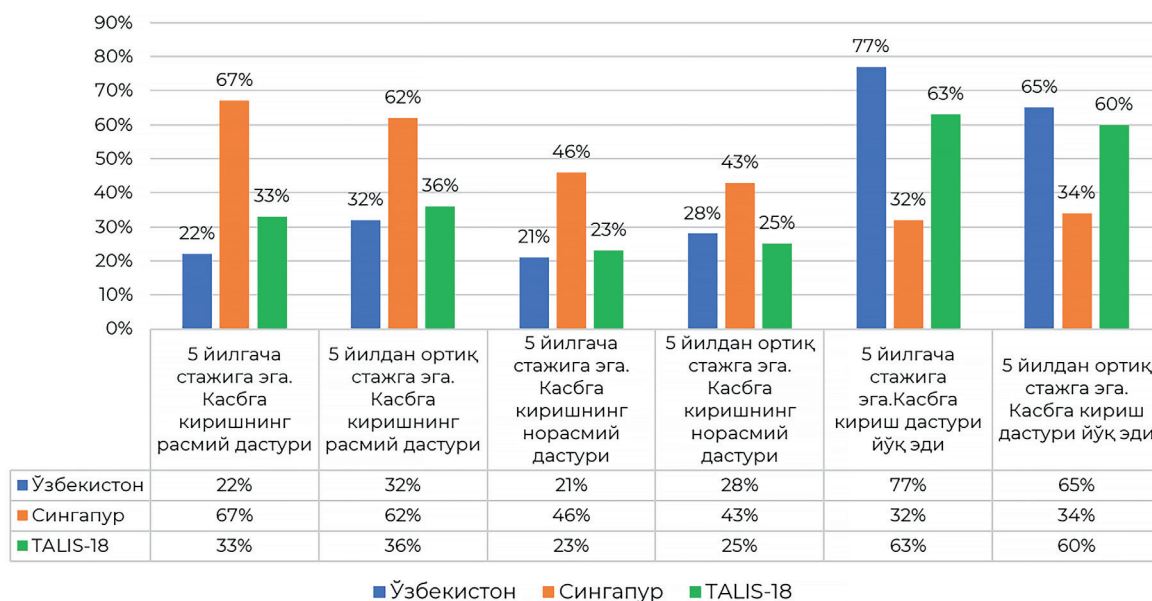

7-кўрсаткич. Тавсия этилган баёнотлар билан келишилган ўқитувчилар фоизи

Респондентлардан агар “Имкони бўлганда, бошқа мактабга ўтмоқчиман” деб маълумот қолдирганлар ўртача 12% ташкил қилади. “Менга ҳозирда ишлаётган мактабимда фаолият юритиш ёқади” деб 64% ўз фикрини билдирган бўлса, бу фикрга 36% “Қўшилмайман” тарзида жавобларини қолдиришган. “Мен ўз мактабимни яхши иш жойи сифатида тавсия қилган бўлар эдим” – 59%, “Бунини тавсия қилмасдим” деганлар 41% ташкил этган. “Умуман олганда мен ўз ишимдан қўнглим тўқ ва қониқаман” деган фикрни танлаган ўқитувчилар 90%ни ташкил этган.

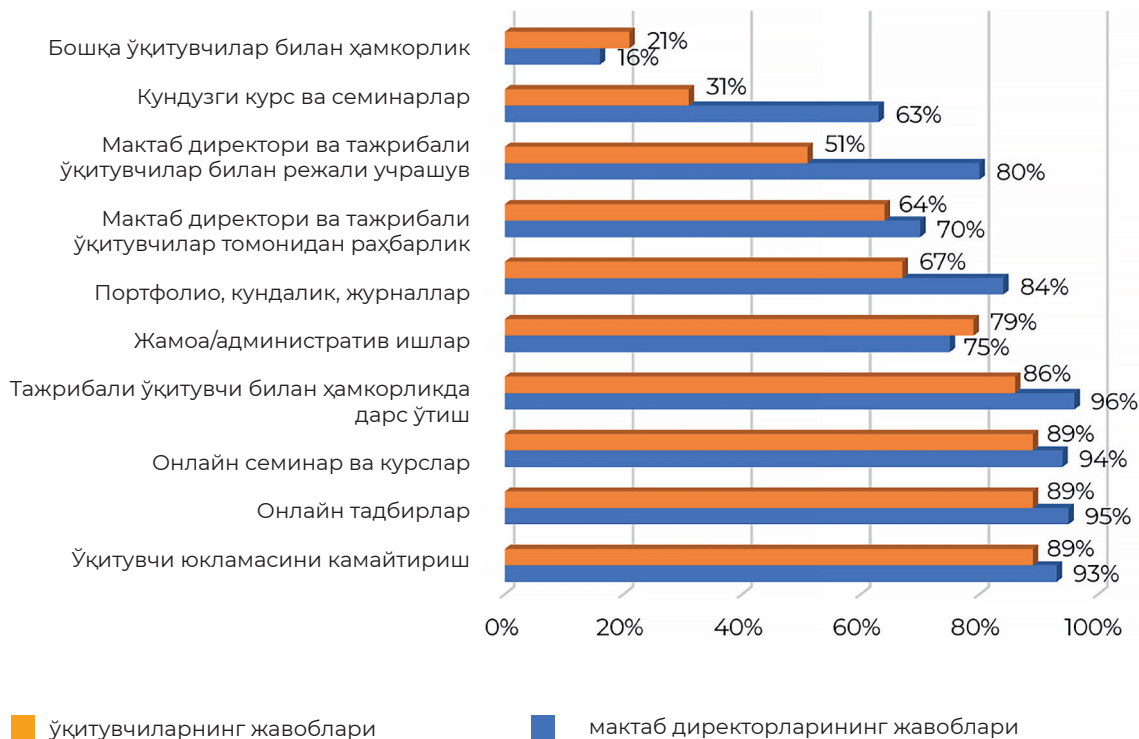

TALIS тадқиқотида иштирок этадиган мамлакатларнинг ўртача 56%да ёш ўқитувчини касбга ўргатиш бўйича расмий дастур жорий этилган. Касбга кириш дастурида – мактаб жамоаси ва касбий фаолиятида янги ўқитувчиларнинг мослашиши ёки мактабда биринчи марта муайян фаолиятини бошлаган ўқитувчиларга мактабдаги тажрибали ўқитувчилар томонидан қўллаб-қувватлашга қаратилган қатор фаолиятлар масалалари киритилган. Бу фаолият расмийлаштирилган шаклда тақдим этилиши ёки алоҳида тадбирлар шаклида норасмий ташкил этилиши ҳам мумкин. Беш йилдан ортиқ тажрибага эга бўлган ўқитувчилар камроқ тажрибали ҳамкасбларига қараганда касбга киришнинг расмий ва норасмий дастурларини ўташ бўйича кўпроқ фикр юритишади. Аммо, барча ўқитувчиларнинг учдан икки қисми биринчи марта ўқитувчи сифатида иш бошлашганида ишлаётган мактабда касбга кириш дастуридан ўтмаганлигини таъкидлашган. Халқаро PISA-2015 тадқиқоти натижаларига кўра, Сингапурда тескари ҳолат кузатилган: ёш ўқитувчилар айниқса, мактабларга ишга жойлашиш олдидан, касбга кўникма ҳосил қилиш бўйича кўплаб дастурларда иштирок этишгани маълум бўлган.

8-кўрсаткич. Ўқитувчи сифатида биринчи марта иш бошлаганларида мактабда касбга кириш дастурида иштирок этган ўқитувчилар фоизи

Тадқиқотимизда иштирок этган мактаб директорларини 9,1 фоизи ўз мактабларида устоз-шогирд анъанаси бўйича, касбга кириш дастури жорий этилмаганини тан олишган. Сингапурда мактаб директорлари ўзлари раҳбарлик қилаётган мактабларда ёш ўқитувчилар учун касбга кириш бўйича расмий ва норасмий дастурлар мавжуд эканлигини маълум қилишган. Умуман олганда, касбга кириш дастурини жорий этиш бўйича ўқитувчилар ва мактаб директорларининг сўровнома маълумотлари бир-биридан жуда фарқ қилади: оддий ўқитувчиларга нисбатан мактаб директорлари мактабларда ўқитувчилик касбига кириш ўқув дастурининг жорий этилиши кенг тарқалган дейишади (9-кўрсаткичга қаранг). Бу хулоса нафақат Ўзбекистонда, балки бошқа мамлакатларда, шу жумладан, PISA халқаро тадқиқот-ўрганишлари ўтказилган мамлакатларнинг аксарият мактаб директорларига хос бўлган натижа деб баҳолаш мумкин.

9-кўрсаткич. Ўқитувчилик касбига кириш дастурига киритилган фаолият турлари (ўқитувчилар ва мактаб директорларининг жавоблари асосида, фоизда)

Тадқиқот вақтида мактабларда касбга кириш амалиётидан ўтган ўқитувчилар кўпинча бошқа янги ишга келган ўқитувчилар билан

ҳамкорлик қилишни (89%), директор ёки тажрибали ўқитувчилар билан режалаштирилган учрашувларда (90%), устоз-мураббий раҳбарлигида ишлашга (87%), кундузги курсларга вақт ажратишни (88%) мақбул кўришлари аниқланган. Мазкур тадбирларнинг Ўзбекистонда татбиғи TALIS тадқиқотида иштирок этадиган мамлакатларнинг ўртача кўрсаткичидан юқорилиги маълум бўлмоқда. Ушбу мақсадлар учун энг кам ишлатиладиган учрашув услуби, бу онлайн тадбирлар (масалан, 32% виртуаль алоқалар) ва ўқитувчиларнинг ўқув юкламасини камайтириш (21%) деб ҳисоблашадилар.

Тадқиқот шуни кўрсатадики, касбга киришнинг расмий ёки норасмий дастурини бажарган ўқитувчилар ўз қобилияти ва малакаларида ўсиш бўлганига ишонадилар ҳамда айнан улар орасида ўз танлаган касбларидан қониқиш ортгани аниқланган.

Касбий малакаларидан ташқари, таълим ташкилотида самарали ишлаш учун ўқитувчи мактабнинг ўзига хос таълим муҳитига мослашиши керак. Хусусан, “Устоз-шогирд” институтини ривожлантириш, шу билан бир қаторда, “Устоз-шогирд” амалиёти орқали ёш ўқитувчиларни шакллантириш мақсадга мувофиқдир. Ўзбекистондаги мактаб директорлари бошқа мамлакатлардаги мактаб раҳбарларига нисбатан “Устоз-шогирд” институтининг аҳамиятини юқори даражада баҳолайдилар ва бу институт ўқитувчиларнинг педагогик малакаси (компетентлиги) ни ошириш учун ҳам энг муҳим деб ҳисоблайдилар (Ўзбекистон мактаб директорлари – 90,9%; TALIS-2018нинг ўртача кўрсаткичи – 71%).

Шундай қилиб, таълим жараёнида кам тажрибали ўқитувчиларни қўллаб-қувватлаш долзарб масала ҳисобланади (Ўзбекистон мактаб директорлари – 88%; TALISнинг ўртача кўрсаткичи – 78%). Тадқиқотларда иштирок этаётган мамлакатларнинг ўртача, ҳар учинчи директори ҳозирда ўқитувчилар учун ўз мактабида “устоз-шогирд” дастурининг мавжуд эмаслигини тан олишса, Ўзбекистонда эса 90,9% директорлар бундай дастурнинг мавжудлигини айтишган. Бироқ, ўқитувчиларнинг ўзлари “Устоз-шогирд” амалиёти борлигини директорларга нисбатан кам қайд этишгани ҳам эътибор берилиши лозим жиҳат ҳисобланади.

**7-жадвал. “Ҳозирги вақтда устоз-шогирд анъанаси бўйича
устозингиз ёки шогирдингиз борми?” деган, саволга
билдирилган муносабат**

№		Ўқитувчи		Директор		Директор ўринбосари		ХТТБ		жами	
		сони	фоиз- да	сони	фоиз- да	сони	фоиз- да	сони	фоиз- да	сони	фоиз- да
1	Ҳа, менга устоз тайинланган	3781	35,8	84	24%	271	24,8%	196	42,4%	4332	35%
2	Мен ўзим устозлик қиламан, менга ёш ўқитувчи бириктирилган	5104	48,5	233	66,9%	712	65,4%	183	39,5%	6232	50,0%
3	Мактабда бундай анъаналар шаклланмаган	1659	15,7	32	9,1%	107	9,8%	84	18,1%	1882	15%
Жами		10544	100%	349	100%	1090	100%	463	100%	12446	100%

Ўқитувчилар фикрига кўра, уларнинг 48,5% ҳамкасблари учун устоз-шогирд анъанаси бўйича мураббий этиб тайинланганини, бироқ атиги 35,8 фоизи устоzi борлигини маълум қилган. Шундай қилиб, ўзларини устоз деб ҳисоблаганларнинг улуши, ўзларининг устозлари борлигини маълум қилганлар улушидан ошиб кетади. “Мен ўзим устозлик қиламан, менга ёш ўқитувчи бириктирилган” деб тадқиқот сўровида иштирок этганларнинг 6232 нафари (50%) маълумот беришган, шундан, ўқитувчилар 5104 нафар (48,5%), директорлар 233 нафар (66,9%), директор ўринбосарлари 712 нафар (65,4%), халқ таълими тизимининг бошқа ходимларидан 183 нафари (39,5%) ижобий фикр билдирган. “Ҳа, менга устоз тайинланган” деб сўровда иштирок этганларнинг 4332 нафари (35%) жавоб беришган бўлса, шундан, ўқитувчилар 3781 нафари (35,8%), директорлар 84 нафар (24%), директор ўринбосарлари 271 нафар (24,8%), халқ таълими тизимининг бошқа ходимларидан 196 нафари (42,4%) ўз фикрларини қолдиришган. “Ҳозирги вақтда устоз-шогирд анъанаси бўйича

устозингиз ёки шогирдингиз борми?” деган саволга, аксинча, “мактабда бундай анъаналар шаклланмаган” деб ўз эътирозини билдирганларнинг умумий сони 1882 нафар бўлиб, шундан ўқитувчилар 1659 нафар (15,7%), директорлар 32 нафар (9,1%), директор ўринбосарлари 107 нафар (9,8%), халқ таълими тизимининг бошқа ходимларидан 84 нафари (18,1%) ташкил этиши мактаблар учун салбий ҳолат деб баҳолаш мумкин.

Ўқитувчилар нега малака ошириши керак?

Келинг, бу саволга саволлар орқали жавоб топишга ҳаракат қилиб кўрамиз. Ота-она – “Фарзандимни қайси малакали устозга берсам экан?”, Директор – “Қайси малакали кадрларни ишга жалб қилсам экан?”, Давлат – “Жамиятимиз тараққиёти учун қайси касбдаги инсонларнинг малакаларини оширишга эътибор қаратишимиз керак?” деган саволлар бугунги куннинг энг долзарб масаласи ҳисобланади.

Кўриб турганингиздек, ҳамма учун малакали кадрлар ниҳоятда зарур. Қанчалик ажойиб дарсликлар, синф хоналари, юқори маош бўлмасин, агар ўқитувчи-устозда дарс ўтиш методлари мутахассислиги бўйича билимлари етарли даражада бўлмаса, таълим сифати ҳам ўз-ўзидан пастлигича қолаверади.

Малака ошириш тизими ўзбекистонлик ўқитувчилар учун мунтазам тадбирлардан бири ҳисобланади. Сўровномада иштирок этган деярли 98% ўқитувчи 12 ой давомида жинси, ёши ва иш тажрибаси, мактаб тури ва унинг жойлашувидан қатъий назар, у ёки бу кўринишда ўз малакасини оширгани маълум бўлди. Ўқитувчилар ўртача олти турдаги³ йўналиш бўйича ўз устларида ишлашлари маълум бўлди. Шу билан бирга, ўртача тажрибаси беш йилдан ортиқ бўлган ўқитувчилар ўзларидан кам тажрибали ҳамкасбларига нисбатан кўпроқ малака оширишнинг бирор турини танлашни маъқул кўради, шу билан бирга, ўртача беш йилдан ортиқ тажрибага эга ўқитувчилар малакасини оширишнинг бир турини афзал билишса, камроқ тажрибали ҳамкасблари уларга қараганда, касбий ривожланишнинг кўпроқ яъни тез-тез малака оширишнинг турли шаклларида иштирок этишликни афзал деб билишадилар.

³ Сўровномада 10 турдаги фаолият рўйхати берилган.

Тадқиқот натижаларига кўра, “Сўнгги 12 ой ичида, иш жойингизда ёки туманингизда касбий малакангизни оширишга бағишланган бирор дастур ёки тадбир уюштирилганми ва унда сиз қатнашганмисиз?” деган саволга респондентларнинг қуйидаги тарздаги жавоблари таҳлил қилинди. Саволномада жами иштирок этганларнинг “Ҳа, доим қатнашганман” деб 7732 нафари (62,1%), “Ҳа, қатнашиб тураман” деб 2561 нафари (20,5%), “Йўқ, уюштирилмаган” деб 2151 нафари (17,2%) ўз фикрларини қолдиришган.

Ўзбекистонлик ўқитувчилар орасида малака оширишнинг энг мақбул усули мутахассислик (профессионал) адабиётларни ўқиш экани маълум бўлди: тадқиқотларга асосан 91% ўзбекистонлик ўқитувчилар ушбу хулосага келишган (аксинча барча TALIS тадқиқоти иштирокчи мамлакатларида бу кўрсаткич 71%). Бундан ташқари кундузги курслар ва семинарлар ҳам машҳур ҳисобланади (TALIS тадқиқоти ўртача кўрсаткичи 76% га тескари 85%) ва ўзаро дарсларга кириш яъни ўзини-ўзи назорат ва/ёки мактаб базасида ташкил этилган расмий малака ошириш дастурлари асосида ўз дарсларига ҳамкасбларини таклиф этиш амалиёти ҳам кенг тарқалган (TALIS тадқиқотининг ўртача 49 фоизга нисбатан 76%).

Халқ таълими вазирлиги маълумотларига асосан 2020-2021 ўқув йилида халқ таълими тизимидаги умумий ўрта таълим мактабларида барча ўқитиш тиллари бўйича бошланғич синфлар яъни 1-4 синфларда 97659 нафар, 5-11 синфларда 146738 нафар, жами 1-11 синфларга 244397 нафар (48,7%) синф раҳбар-мураббий сифатида бириктирилган. Ўзбекистонда ўқитувчиларнинг 76 фоизи синф раҳбарлигидан ташқари (Вьетнам 59%, Корея 76%, Финландия 14% ва АҚШ 55%) ҳамкасблари билан ҳамкорликда таълим бериш ва устоз-шогирд анъанаси асосида, мураббийлик билан шуғулланадилар. OECD тадқиқотлари мамлакатларидаги ўқитувчиларнинг таъкидлашича, таълимга ҳамкорликда ёндашув тамойилига асосланган малака ошириш ва касбий ривожланиш улар учун энг самарали ҳисобланади.

10-кўрсаткич. Ўтган 12 ой мобайнида малака оширишда иштирок этган ўқитувчиларнинг фоизи

Синф хонасида иштиёқ ва ўзига ишонч билан дарс ўтаётган ўқитувчи ҳар қандай шароитда ҳам боланинг қалбига йўл топади. Уларни илм олиш чўққилари томон юксак парвозларга чорлайди. Дарсларнинг қизиқарли бўлиши, ўқувчиларининг севимли устози бўлиш эса ўқитувчидан ҳам ўз малакаси устида доимий ишлашни талаб этади.

Ўзбекистондаги ўқитувчи ва мактаб директорлари орасида ишдан ажралмаган ҳолда малака ошириш тизими йўлга қўйилган бўлиб, бу одатий ҳол ҳисобланиб бормоқда. Вьетнамда 96%, Финландияда 93%, АҚШ ва Кореяда 98% ўқитувчилар, OECDда ўртача 94% ва OECD ўртача директорларнинг 99 фоизи йил давомида камида бир маротаба малака оширганлар.

Ҳозирги кунда, А.Авлоний номидаги миллий-тадқиқот институти жамоаси ҳам айнан мана шундай эзгу мақсад йўлида меҳнат қилмоқда.

Институт раҳбарияти ва жамоаси томонидан янгича, ўзига хос “Узлуксиз касбий таълим” (onlinedu.uz) платформаси 2021 йил март ойидан ишга туширилди ва тизимдаги раҳбар ва педагог ходимларнинг эҳтиёжлари

асосида малака оширишнинг замонавий шакли яратилди. Ушбу платформа таълим фидойилари учун бир қанча қулайликларни ва имкониятларни, жумладан, турли хил йўналишдаги ихтисослашган курсларни таклиф этади.

Куннинг исталган пайти, ойнинг исталган куни, йилнинг исталган ойида исталган жойингиздан бу онлайн платформа орқали ўз билим ва малакангизни оширишингиз мумкин бўлади.

Малака ошириш тизимини тубдан ўзгартириш, такомиллаштириш бўйича, малака ошириш тизимини узлуксиз касбий ривожлантириш тизимига трансформация қилинишида тингловчилар фикрини ўрганиш мақсадида, илмий-тадқиқот институти сўровнома ўтказди. Сўровноманинг дастлабки кўрсаткичи 1381 нафар тингловчи, яъни 90,8 % ўзбек тили ва 9,2 % рус тилида иштирок этганини кўрсатмоқда. Шундан 84 % ўқитувчилар, 9,4 фоизи муассаса раҳбарлари, 3,1 % методист ва 3,5 % бошқа соҳа вакиллари иштирок этди.

Сўровнома саволларига белгиланган жавобларни кетма-кетликда таҳлил қиладиган бўлсак, биринчи саволда 98 % иштирокчилар, яъни 86% ўқитувчи, 9% муассаса раҳбари ва 3% методист малака ошириш тизимини тубдан ўзгартирилиши, инновациялар киритилишини қўллаб-қувватлаган.

3-5 йилда бир маротаба малака ошириш ўрнига доимий касбий ривожланиш имкониятини 86% иштирокчи қўллаб-қувватлашган (шундан 74% ўқитувчи, 9% раҳбарлар ва 3% методистлар).

Навбатдаги масала ўқитувчилар аттестацияси жараёнларини малака ошириш билан уйғунлаштирилишини 83% иштирокчилар маъқуллаган. Шундан 71% ўқитувчи, 9% раҳбарлар ва 3% методистлар ташкил этади.

Сўровномадаги тўртинчи савол вариантларини таҳлил қиладиган бўлсак, иштирокчиларнинг 45 фоизи, яъни 39,2% ўқитувчи, 4,4% раҳбар ва 1,4 % методистлар анаънавий 1 ойлик малака оширишда асосий муаммо сифатида молиявий харажатларни ҳамда иш фаолиятидаги узилиш вариантини кўрсатишган.

Бешинчи савол вариантларида анъанавий малака оширишдаги турли хил эҳтиёжлар учун сарфланган харажатлар суммасига 18 фоизи 1,5 млн дан 2 млн.гача вариантини белгилашган. (14,8% ўқитувчи 2,3 раҳбарлар ва 0,9 методистлар). Ва бу саволда “жавоб қўшиш” вариантида 4 млн.гача сарф харажат кетишини киритган тингловчилар ҳам мавжуд.

Олтинчи савол малака ошириш курсларидаги таърифларни танлашда иштирокчиларнинг жами 38,2 фоизи 100% анъанавий курсларни маъқул қўрган. Шундан 33,3% ўқитувчи, 3,3% раҳбарлар ва 1,4% методистлар. 100% онлайн имкониятини АКТга мойиллигига қўра 32,4% иштирокчи маъқуллаган.

Охирги савол-жавобга қўра малака оширишнинг замонавий шаклларига 34% иштирокчи анъанавий ва онлайн уйғунлашган таълим (“blended-learning”) шаклни маъқул қўришган. Шундан 29,5% ўқитувчи, 3,3% раҳбарлар ва 1,25 методистлар. Шу саволга мақсадли индивидуалликка йўналтирилган онлайн таълим (“personal learning space”) га 30 % иштирокчи овоз беришган.

Шундан келиб чиқиб, TALIS-2018 тадқиқоти асосида ўтказилган сўровнома давомида респондентларга, “12 ой ичида 1 марта касбий малака даражангизни синаш бўйича тадбир ўтказилса, қатнашармидингиз?” деган саволга, “Керак албатта” деб жавоб берганлар 8639 нафар (69,5%), “Зарурат йўқ” деб ҳисоблайдиганлар 2134 нафарни (17,1%), “Бунинг самараси бўлишига ишонмайман” деб 1673 нафари (13,4%) фикр билдирганлар.

Ўзбекистондаги ўқитувчиларларнинг 88 фоизи (Корея 87%, Вьетнам 83%, Финландия 79% ва АҚШ 89%) охирги йилдаги малака ошириш уларга ижобий таъсир кўрсатганлигини билдирган.

Респондентларнинг фикрича, ўқитувчиларнинг малакасини ошириш дастурлари энг аввало асосий фан бўйича компетенцияларни ривожлантиришга (89%), ўқитиш методларини такомиллаштиришга (89%), ўқув дастури мазмуни ва ўқувчиларни баҳолаш амалиёти бўйича билимларни оширишга (83%, мос равишда) қаратилган дейилади. Кам ҳолларда эса, ўқитувчиларнинг малакасини ошириш дастурлари мактабда бошқариш ва маъмурий (административ) мавзуларни (28%) ўз ичига олади, бошқа мамлакатлар ва турли маданият вакиллари билан алоқани тиклайди (26%) ва кўп маданиятли ёки кўп тилли муҳитда ўқитиш (24%)ни ўргатади, деб маълум қилганлар.

Шуни таъкидлаш керакки, TALIS-2018 тадқиқотларида иштирок этган мамлакатларнинг олдинги циклдагиларга нисбатан, кўп тилли ва турли маданиятли муҳитда ўқитиш мавзуси ҳақида ўқитувчилар сўровларнинг 12 пунктида ва имконияти чекланган, ногирон мактаб ўқувчилари учун ўқув

дастури бўйича сўровларнинг 25 пунктида касбий малака ошириш таълим дастурларидан ўтганлиги тўғрисида маълумот қолдиришган ва ушбу кўрсаткич даражаси 55% га етган.

Ўзбекистонлик ўқитувчилар тадқиқот ишида иштирок этган бошқа мамлакатлар ўқитувчиларига нисбатан, ўзларининг кўп маданиятли муҳитда дарс ўтиш қобилиятларини юқори баҳолайдилар. Мисол учун, улардан 83% (TALIS-2018 кўрсаткичи – 68%) “кўп миллатли ёки/ва кўп маданиятли синфларда ишлаш қийинчиликларини етарли даражада ёки жуда яхши ҳал эта оламан” деб ҳисоблайдилар, уларнинг 78 фоизи (TALIS-2018 кўрсаткичи – 59%) “иқтисодий, ижтимоий, маданий ва этник келиб чиқиши турли бўлган, ҳар хил тоифадаги ўқувчиларга дарс беришга мослаша олишим мумкин”, деб ишонишади.

Ўтган 12 ой давомида малака ошириш тадбирларида иштирок этган ўқитувчиларнинг аксарияти (88%) ўзларининг ўқитувчилик касб амалиётига ижобий таъсир кўрсатди, деган маълумотни беришди. 95 фоизи билимлари ошганини, 92 фоизи ўз синфларида янги ғоялар ва билимларни қўллашга тайёрлигини билдиришди.

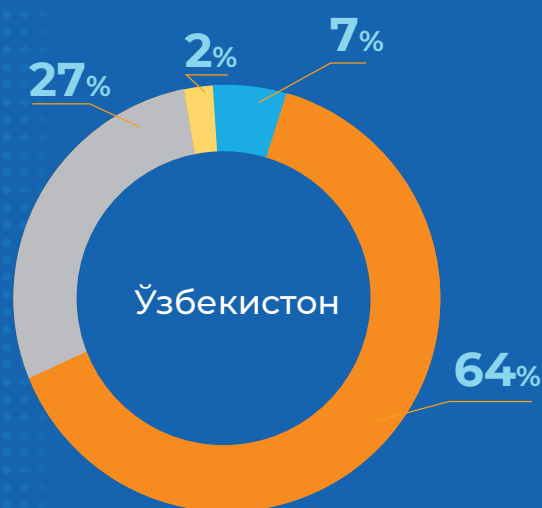
Малака ошириш курсларида иштирок этиши муносабати билан охириги йиллар давомида 57% ўқитувчилар иш вақтларида ўтказиладиган ҳар қандай тадбирларда қатнашишдан озод этилган.

Ўқитувчилар тез-тез ва мунтазам малакасини ошириш билан бир вақтда, ўзининг фан ва метапредметлар йўналишлари бўйича услубий компетентлигини (масалан, креативлик, танқидий ва ижодий креативлик фикрлаш) ривожлантириш ва бу соҳада уларни расмий тайёрлаш мазмуни мавжудлигига қарамай, асосий фани бўйича билим соҳасини ривожлантириш учун юқори эҳтиёж мавжуд деб ҳисоблайди.

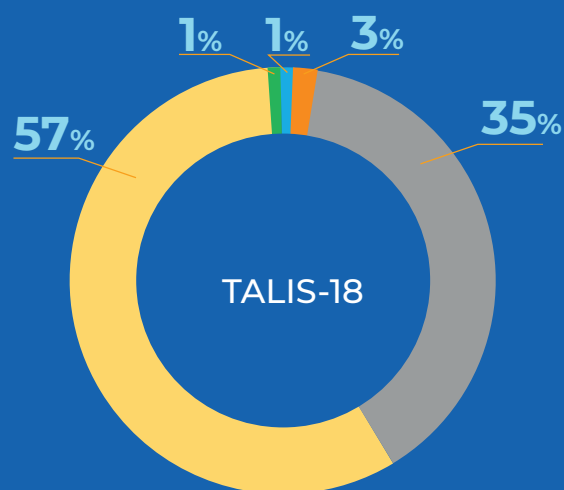
Имконияти чекланган мактаб ўқувчилари таълимига ўзини бағишлаган ўқитувчиларнинг малака ошириш ва касбий тайёргарлиги дастурлари мавжуд бўлишига қарамай, 15% ўқитувчиларнинг ҳали бу йўналишда малака оширишга бўлган жуда юқори эҳтиёжи борлигини аниқланган. Бошқа мамлакатларда бу эҳтиёжга ўқитувчилар томонидан кўпроқ эътибор берилади (TALIS-2018 бўйича ўртача - 24%). Бу масалага 30 ёшгача бўлган ўқитувчилар ва ўқитувчи сифатида 5 йилдан кам тажрибага эга бўлганлар кўпроқ эътибор қаратмоқда.

3.4. Ўзбекистонда мактаб директорларининг малака ошириши ва касбий тайёргарлиги

Ўзбекистон мактаб директорларининг маълумотларига кўра, уларнинг 64 фоизи маълум бир мутахассислик бакалавр бўйича ёки 27 фоизи магистратурани тамомлаган (TALIS-2018 тадқиқот ўрганишининг ўртача кўрсаткичи бакалавр 35%, магистратура 57%), уларнинг 2 фоизи эса олий малакали кадрлар ҳисобланишади. Тадқиқотга кўра, маҳаллий мактаб раҳбарларининг ўзига хос хусусиятлари шундаки, улар директор лавозимига тайинланганидан сўнг бир неча вақт ишлаганларидан кейин мактаб раҳбарини тайёрлаш дастури ёки курсни ўтганликларини ва фақатгина 19% ҳолатда ундан олдин ўтишгани маълум бўлди. Шунингдек, мактаб директорлари 1,5 - 2 мартадан доимий равишда, уларни директорликка тайинлашдан олдин ҳам кейин ҳам таълим тизими ва ўқувчилар билимини такомиллаштириш бўйича малака ошириш курсларидан ўтишган.

■ Ўрта махсус ■ Бакалавр
■ Магистр ■ Аспирант

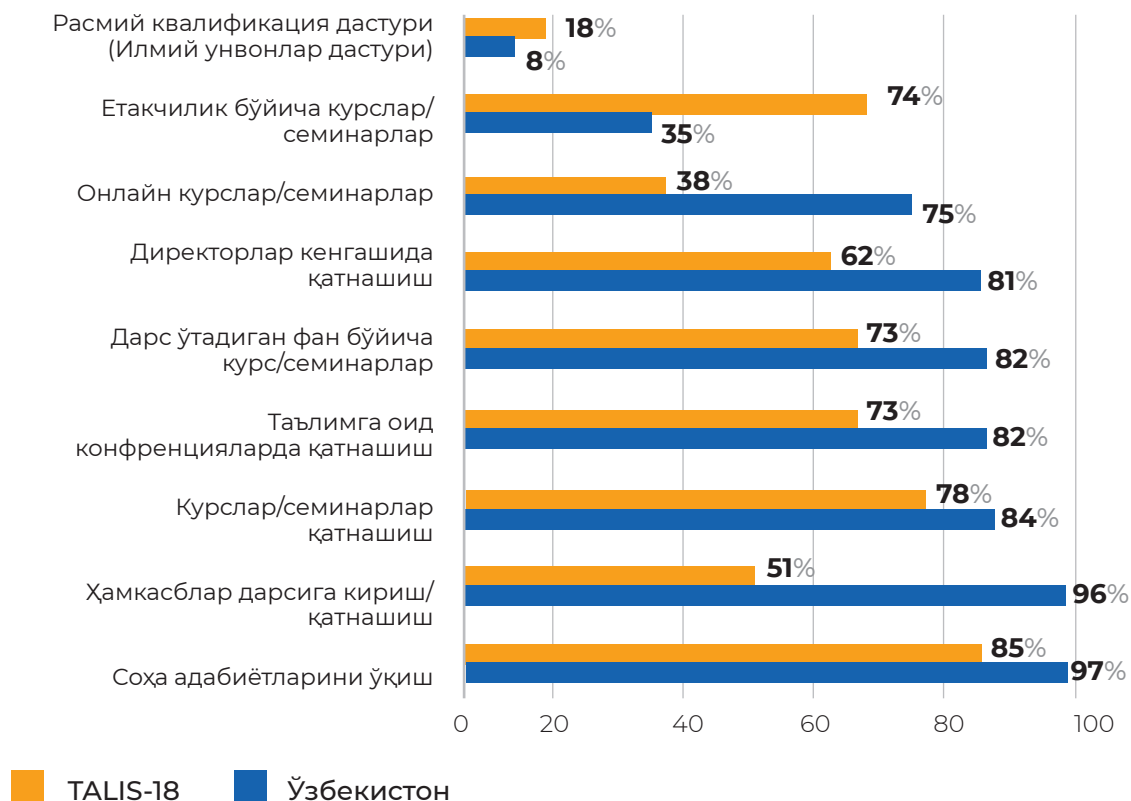

■ Ўрта махсус ■ Коллеж битирувчиси
■ Бакалавр ■ Магистр ■ Аспирант

11-кўрсаткич. Мактаб директорлари орасида мавжуд расмий таълим даражаси (фоизда)

Кўпроқ, яъни 90% маҳаллий директорлар 1 та олий маълумотга эга ҳисобланишади. Ўзбекистонлик директорларнинг 100 фоизи “ўз вақтида малака ошириш курси ва тадбирларида иштирок этиб келмоқдамиз” деб хабар қолдиришган бўлса, уларнинг 97 фоизи ўтган 12 ой мобайнида профессионал ва мутахассислик адабиётларни ўқиш билан шуғулланишганини, 96% ҳамкасбларининг ўзаро дарсларига кириб, кузатишгани ва/ёки ўз-ўзини ўрганиш ҳамда назорат олиб боришганини, профессионал маслаҳатлар беришганини ёки олишганини айтишган. Мактаб раҳбарларининг 81 фоизи ўз малакасини ошириш мақсадида шакллантирилган директорлар жамоасида иштирок этишларини айтишади. Улар етакчилик бўйича курслар ва семинарларда (35%), махсус мақсадли малака дастурларида кам иштирок этишларини (мисол учун, илмий даража олиш дастурларида 8% қатнашган) маълум қилишган, TALIS тадқиқотларида иштирок этган барча мамлакатларда малака оширишнинг бундай турлари Ўзбекистонга нисбатан ўртача икки мартадан ортиқ амалга оширилади (12-кўрсаткич).

12-кўрсаткич. Ўтган 12 ой мобайнида малака ошириш ва касбий ривожланишнинг айрим турларида иштирок этган мактаб директорларининг фоизи

Директорлар молиявий бошқарувда (43%, бу TALIS ўртача кўрсаткичидан бир ярим баробар кўп), шунингдек, инсон ресурсларини (персонални) бошқаришда (30%) ва тескари алоқа билан таъминлаш (28%) соҳаларида малака оширишга эҳтиёжлари борлиги ҳақида маълумотлар қолдиришган. Маълумот ўрнида, Тескари алоқа – бу аниқ ҳаракатлар, вазиятлар ва мақсадга эришишга олиб келадиган саволлар ҳақида изоҳ бериш ва қабул қилиш жараёнидир. Тескари алоқа ўзаро ҳурмат, хайрихоҳлик муҳитида амалга оширилса, таълимнинг муваффақиятини таъминлайди ва ўқувчиларнинг тўғри жавобларни тайёрлаш ва хатоларини тўғрилаш учун вақт беради. Ўзбек мактабларининг ҳар тўртинчи раҳбари ўқитувчилар ўртасида, малака оширишдаги профессионал ҳамкорликни ривожлантириш учун кучли эҳтиёжни сезишади (13-кўрсаткич). Уларнинг фикрича, айниқса, катта шаҳарларда жойлашган мактабларда чет ҳудудлардан келган ўқувчилар кўплиги айtilган.

13-кўрсаткич. Ўтган 12 ой мобайнида малака ошириш ва касбий ривожланишнинг айрим турларида иштирок этган мактаб директорларининг фоизи

Сўровномада иштирок этган мактаб директорлари раҳбарлик лавозимида ўртача 11 йилдан бери, аксарият ҳолларда ўзи таҳсил олган мактабда ишлаб келаётганини маълум қилишган. Бу эса, TALIS тадқиқотида иштирок этаётган бошқа давлатларга нисбатан узоқроқ вақт ҳисобланади. Шу билан бирга, мактаб директорининг ўқитувчи сифатидаги иш стажи ўртача 22 йиллик тажрибани ўз ичига олган.

**ЎЗБЕКИСТОНДА
ЎҚИТУВЧИЛАР ВА МАКТАБ
ДИРЕКТОРЛАРИНИНГ
МЕҲНАТ ФАОЛИЯТЛАРИ**

4.1. Ўқитувчилик фаолияти

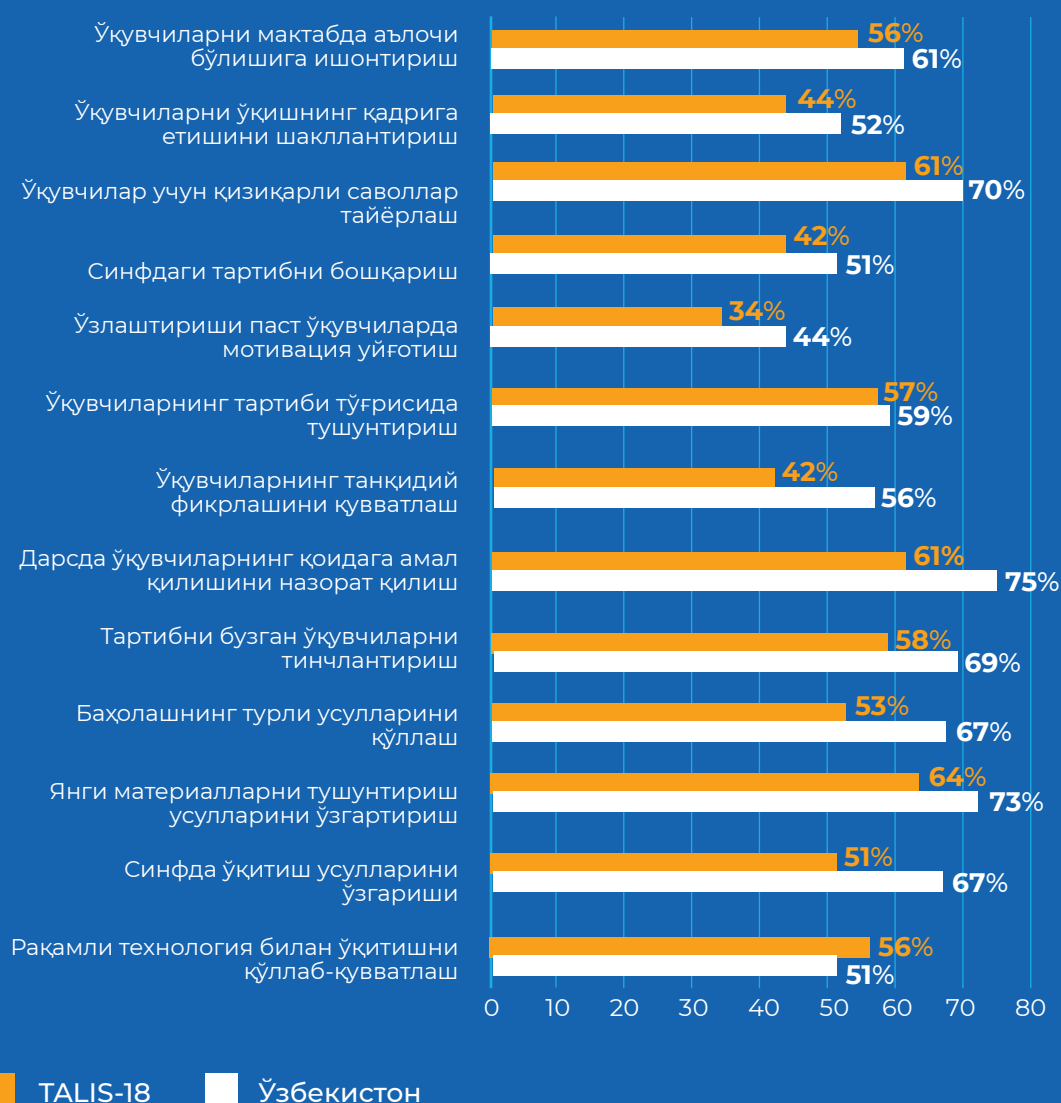
Маҳаллий ўқитувчиларнинг аксарияти (75%) синфда қоидаларга амал қилиш ва уни назорат қилиш қобилиятига ишончлари комил эканликларини билдиришади. Ўқувчилар дарс давомида тушунишда қийинчиликларга дуч келсалар, 73% ўқитувчи янги материални ўқитишнинг муқобил усулини қўллай олишларига ҳам ишонадилар. 44% ўқитувчилар дарсларида ўзлаштириши паст ўқувчиларни рағбатлантириш (мотивация) билан шуғулланишга, дарсга қизиқтиришга ундашига ишонади (уларнинг 55 фоизи ўз қобилияти ва кучига шубҳа билдирса, 1 фоизи бу ишларга бутунлай қодир эмаслигини тан олишган). Синфда агрессив ёки тартиббузарликни бошқариш имкониятига эга эканликларини билдиришган (ўз навбатида 51% ва 1%). 51% ўқитувчилар рақамли технологиялардан (компьютерлар, планшетлар, электрон доскалар) фойдаланиб дарс ўтишни қўллаб-қувватлашган ёки 3 фоизи улар ёрдамида ўқувчиларга дарс ўта олмасликларини тан олишган.

Ёш ўқитувчилар кўпроқ тажрибали ҳамкасбларига нисбатан ўз қобилиятларига камроқ ишонч билдиришлари маълум бўлди (14-кўрсаткич).

Ўқитувчиларнинг ёши ва тажрибасига қараб, таклиф этилаётган соҳаларда ўз қобилиятларига бўлган ишончини таҳлил қилганда, ёш ўқитувчилар, тажрибали ўқитувчиларга нисбатан, ўқувчиларга мактабда

яхши ўқишига ишонч ва рағбат ҳиссини уйғотишга ёрдам беришида ўзларига камроқ ишонч билдиришган (56% нисбатан 61%), таълимни қадрлашга ўргатишда (44% нисбатан 52%), ўқувчилар учун мос саволлар тайёрлаш (61% нисбатан 70%), синфда тартиббузарлик хатти-ҳаракатларини бошқариш (42% нисбатан 51%), ўқишга қизиқиши пастлигини намойиш этган ўқувчиларни рағбатлантириш (мотивация бериш), дарсга қизиқтириш (34% нисбатан 44%), ўқувчиларнинг танқидий фикрлашига ёрдам бериш (42% нисбатан 56%), синфда тартиб-интизомни назорат қилиш (61% нисбатан 75%), тартиб-интизом бузилишига қарши ўз таъсирини кўрсатиш

14-кўрсаткич. Таклиф этилаётган соҳаларда ўз қобилиятларига ишончи комил бўлган ўқитувчилар фоизи (ўқитувчининг ёши ва тажрибасига қараб)

(58% нисбатан 69%), турли баҳолаш усулларида фойдаланиш (53% нисбатан 67%), ўқувчилар уни ва мавзунини тушунишда қийналсалар, янги материални бошқа (альтернатив) усулда тушунириш (64% нисбатан 73%) ва синфда ўқитиш усулларида ўзгартира олиши (51% нисбатан, 67%) каби мезонлар билан баҳоланиб, таҳлил қилинди.

Сўровномада қатнашган ўқитувчиларнинг 90%и доимий штат асосида (муддатсиз меҳнат шартномаси бўйича) ишлаши маълум бўлди. Ўқитувчиларнинг умумий баҳолашига кўра, 2021 йилдан иш ҳафта давомийлиги ҳозир 36-40 соатни¹ ташкил қилмоқда, лекин ўзбекистонлик ўқитувчилар ўзларининг хорижий ҳамкасбларига нисбатан деярли 5 соат кўпроқ ишлаши маълум бўлди. Шу билан бирга, бу вақтнинг ярмидан кўпроғини бевосита ўқитишга бағишлаган – 24 соат (тадқиқотнинг ўртачасидан 4 соат кўпроқ), қолган вақт эса ўқитувчи томонидан ҳал этиладиган бошқа кўплаб вазифаларга сарфланади: режалаштириш ва дарсларга тайёргарлик кўришга – 9 соат (бу TALIS-2018 ўртачасидан 2 соат кўпроқ), вазифа ва уй ишларини текширишга – 5 соат, ҳамкасблар ва касбий малакасини ошириш бўйича ишлашга – 4 соат. Ўқитувчиларнинг қўшимча маъмурий (административ) ишлари камайган ва ўртача 3 соат давом этади. Беш йилдан ортиқ тажрибага эга ўқитувчиларнинг иш ҳафтаси кам тажрибали ҳамкасбларига қараганда деярли 5 соатга кўпроқ.

Шуни таъкидлаш керакки, турли мамлакатлардаги ўқитувчилар иш ҳафтасининг тузилиши бир-биридан жуда фарқ қилади. Масалан, ўзбек ўқитувчисининг иш ҳафтасини PISA тадқиқотида иштирок этаётган мамлакатлардаги ҳамкасблари билан солиштирамиз (15-кўрсаткичга қаранг).

Ўзбек ўқитувчиларига белгиланган иш ҳафтаси 36-40 соат – маҳаллий ўқитувчиларнинг ўзлари томонидан қайд этилган вақт бўлиб, улар иш билан боғлиқ вазифалар бўйича мактабда охириги тўлиқ календар ҳафтасини сарфлаганлар. Бироқ, юқорида айтиб ўтилган вазифаларга сарфланган соатларни сарҳисоб қиладиган бўлсак, ўқитувчининг иш ҳафтаси 45 соатга етади. Шунингдек, ўқитувчилар вақтини кадрлашга мойил бўлсада, улар турли фаолиятлар учун ажратилган вақт уларнинг ҳақиқий ўз вазифаларини амалга оширилишидан юқори деб тахмин қилиш имконини беради. Графикда кўрсатилишича, сўровномада ўқитувчилар томонидан билдирилган умумий иш вақти улар томонидан турли хусусий

¹ Бир соат=45минут.

иш вазифаларини ҳал қилиш (дарсларга тайёргарлик кўриш, қоғозларни текшириш, ўқувчиларга маслаҳат бериш ва ҳ.к.) жами сарфланган вақтдан анча кам.

15-кўрсаткич. Ўқитувчиларнинг жавобларига кўра ишга сарфланадиган вақт (ҳафтасига соатлар(60 минут)да)

16-кўрсаткич. Ўзбек ўқитувчисининг 45 дақиқалик дарси

Ўзбек ўқитувчилари ташкилий масалалар (давоматни текшириш, материалларни тарқатиш, ташкилий маълумотларни етказиш ва бошқалар бўйича дарсга камроқ вақт ажратадилар) ва синфда тартибни сақлашга TALIS-2018 тадқиқотининг ўртача кўрсаткичидан камроқ вақт сарфлашади. Ўқитувчилар учун 45 дақиқалик дарсда ўртача 6 дақиқа ташкилий жараёнлар (давоматни текшириш, тарқатма материаллар тарқатиш, қўшимча ташкилий маълумотларни бериш ва бошқалар) ва синфда тартиб-интизомни сақлашга сарфланади, қолган 39 дақиқа вақт бевосита таълим жараёни билан олиб борилади. Шу билан бирга, аёл ўқитувчилар ёши ва тажрибасидан қатъий назар, улар эркак ҳамкасбларидан кўра ўқувчиларга мавзуни ўргатиш учун кўпроқ вақт ажратишади. Ўзлаштириши паст ва академик кўрсаткичлари кам бўлган, шунингдек, имконияти чекланган ўқувчилар кўп бўлган синфларда ўқувчиларни ўқитишга кам вақт сарфланади.

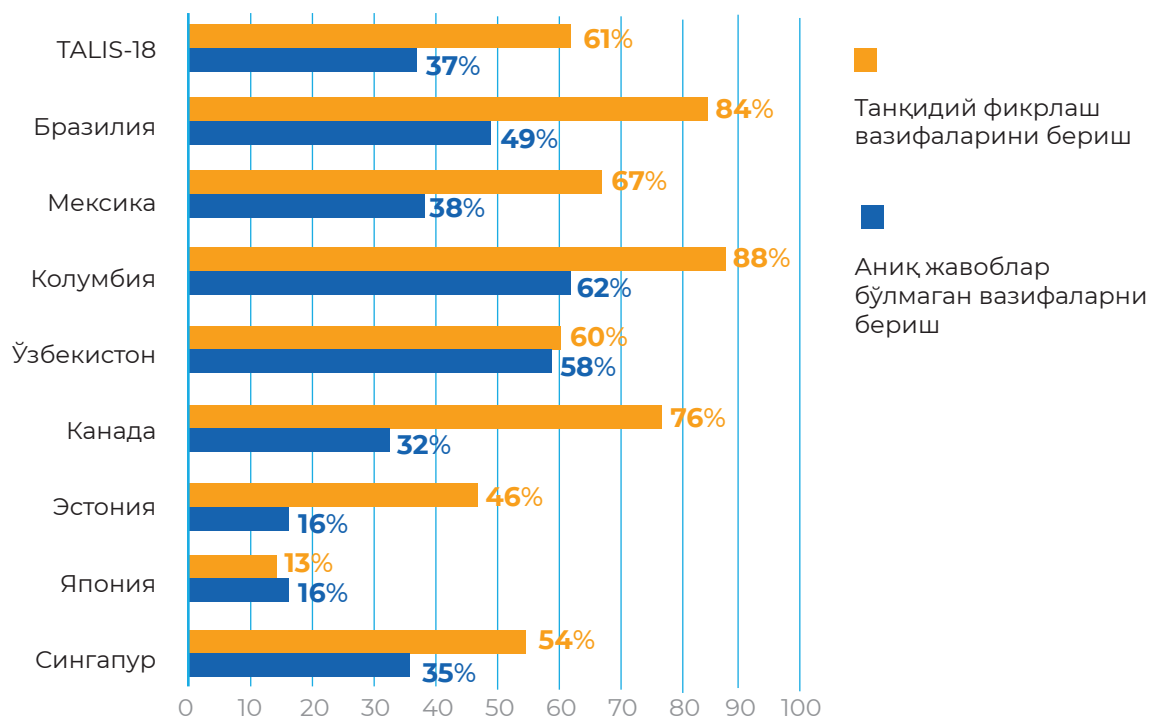
Мактабда, аслида, ўқитиш ва ўрганишга сарфланган вақт синфнинг катталиги ёки иқтидорли ўқувчиларнинг нисбати билан таққосланмайди, аммо ўзлаштиришда академик кўрсаткичларнинг пастлиги ва жимоний имконияти чекланган ўқувчиларнинг нисбати сарфланган вақт самарадорлигини камайтириши қайд этилган. Синфда тартибни сақлаш учун сарфланадиган вақт бевосита синф ҳажмига, академик кўрсаткичлари паст бўлган ўқувчилар сонига ва имконияти чекланган ногирон ўқувчилар сонига таъсир кўрсатади. Аёл ўқитувчилар ва катталар/тажрибали ўқитувчилар синфда интизомни сақлаш билан кўпроқ овора бўлиши тадқиқот давомида аниқланди.

Кўп ҳолларда ўқитувчилар дарс бошида дарс мақсадларини (85%) кўрсатиб, янги ва эски мавзуларнинг қандай боғланганлигини (82%) тушунтирадилар. Ўзбекистонлик она тили ўқитувчилари, TALIS тадқиқотида иштирок этаётган барча мамлакатлар учун ўртача олинганда, аввалги дарсни умумлаштириш (66% ва 76%), дарснинг режалаштирилган натижалари бўйича ҳисобот (80% ва 90%), ўқувчиларнинг гуруҳ бўлиб ишлашига қаратилган вазифалар беришга (43% ва 53%) камроқ эътибор қаратишади.

Тадқиқотда ўқитувчиларнинг узоқ муддатли (амалга оширишнинг камида бир ҳафтаси) лойиҳа шаклидаги ишларни кам ташкил қилиши (26%) маълум бўлди. Ўқитувчилар ўқувчиларга мунтазам равишда аниқ жавоблар (58% ва 38% TALIS ўртача) бўлмаган вазифаларни бериб, синфда ишлаётган (69% ва 52%) ахборот-коммуникация технологияларидан (АКТ)

фойдаланишга рухсат берадилар. Умуман олганда, ўқитувчилар АКТдан кўп фойдаланишга рухсат бера бошлаганлар. Кўпроқ малака ошириш ва касбий тайёргарлик дастурида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш бўйича курсни ўқиган, электрон платформа орқали малака ошираётган ўқитувчилар бунга мойил ва ўқувчиларга кўпроқ имкон бериши аниқланди.

Танқидий фикрлаш замонавий шахснинг жуда муҳим ва келажақдаги профессионал кўриниши сифатида эътироф этилади. Она тили ўқитувчилари ўқувчилардан танқидий фикрлашни талаб қиладиган вазифаларни TALIS-2018 тадқиқотларидаги ўртача кўрсаткичдан бироз камроқ бериши ҳақида маълум қилишган (17-кўрсаткич).

17-кўрсаткич. Ўқитувчилар ҳар доим ёки тез-тез ўқувчиларга турли вазифалар бериши

Тадқиқотга кўра, ўқитувчилар ўқув материални бевосита тақдим этишдан кўра, ўқувчиларнинг англаш ёки билиш фаолиятини ривожлантириш методларига камроқ мурожаат қилишади. Ўқувчиларнинг англаш ёки билиш фаолиятини фаоллаштириш, уларни баҳолаш, интеграциялаш ва муаммоларни ҳал қилишда билимларни қўллашни талаб

қиладиган² ва ечимини топиш учун гуруҳ ишлари билан боғлиқ бўлган ўқув фаолиятидан иборат.

Тадқиқотимиз натижаларига кўра, ўртача 60% ўқитувчилар ўқувчиларга тез-тез ёки доимий равишда танқидий фикрлаш вазифаларини бериб боради, деб хабар беришган; ўқитувчиларнинг 42 фоизи ўз ўқувчилари берилган топшириқларга ечим топиш учун кичик гуруҳларда ишлашади, деб айтишса; 45% ўқитувчилар ўқувчиларга мураккаб муаммоларни ҳал қилиш йўлларини мустақил равишда топишларини сўрашади ва педагогларнинг 58% аниқ ечими йўқ вазифаларни беради, бу эса TALIS-2018 тадқиқотининг ўртача кўрсаткичидан 20%дан юқори бўлган.

Ўқувчиларнинг билим қобилиятини ривожлантириш, эҳтимол, бу дунёдаги энг қийин ўқув мақсадларидан бири бўлиб, ўқитувчилардан бошқа методларга нисбатан фан соҳаси бўйича энг юқори даражада билимга эга бўлишни талаб қилади³. Бу ўқитиш усулларини эслатиш частотаси синфдаги иқтидорли ўқувчиларнинг нисбати ва ўқитувчининг иш тажрибаси билан бевосита боғлиқ бўлиб, аёл ўқитувчилар бундай усуллардан кўпроқ фойдаланадилар.

Таъкидлаш жоизки, ўқитувчиларнинг кундалик педагогик амалиётига “танқидий фикрлаш”, “ижодий фикрлаш” атамалари тобора кўпроқ киритилмоқда, бироқ ўқувчиларнинг танқидий ёки ижодий тафаккурини шакллантиришни баҳолаш учун ягона ёндашувлар ҳали аниқланмаган. Тадқиқотчиларнинг саъй-ҳаракатлари тегишли баҳолаш турининг усул ва шакллари топишга қаратилган. Бу муаммони ҳал этиш шаклий баҳолаш усулларини янада ривожлантиради, деб тахмин қилинади⁴. Шу билан бирга PISA тадқиқотида биринчи марта анъанавий баҳолаш соҳалари (ўқиш, математик ва табиий саводхонлиги) билан бирга ўқувчиларнинг ижодий фикрлашини баҳолашга ҳаракат қилинади⁵. PISA тадқиқотларида иштирок этиш Ўзбекистонга нима беради? Биринчидан, мамлакатлар халқаро тадқиқотларда иштирок этишлари керак, чунки улар мамлакат ички ҳолатидан эмас, балки халқаро стандартлар нуқтаи назаридан ташқи баҳо

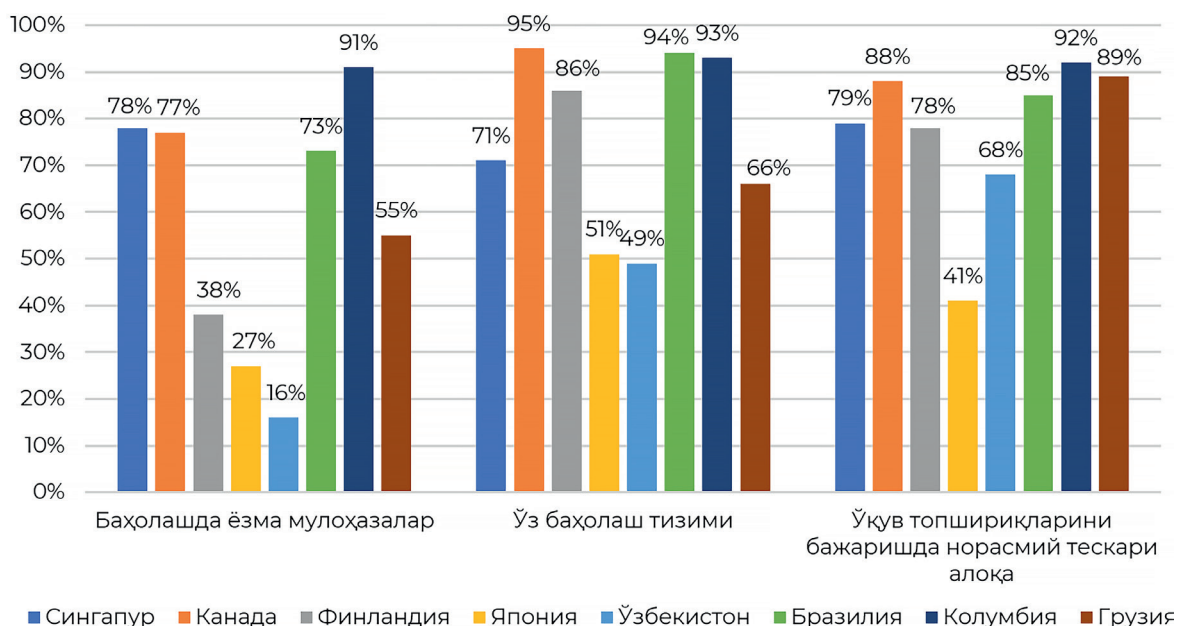
² Lipowsky, F.etal. (2009) “Quality of geometry instruction and its short-term impact on students’ understanding of the Pythagorean Theorem” [Электронный ресурс] // Learning and Instruction– Vol. 19/6, pp. 527-537. – Режим доступа:<http://dx.doi.org/10.1016/j.learninstruc.2008.11.001>.

³ Baumert, J. et al. (2010) “Teachers’ mathematical knowledge, cognitive activation in the classroom, and student progress” [Электронресурс] // American Educational Research Journal/. Vol. 47/1, pp. 133-180.

⁴ Lucas, B., G. Claxton and E. Spencer (2013) “Progression in Student Creativity in School: First Steps Towards New Forms of Formative Assessments” [Электрон ресурс] // OECD Education Working Papers/ – No. 86, OECD Publishing.– Режим доступа:<http://dx.doi.org/10.1787/5>

⁵ PISA Creative Thinking Framework

беришади. Иккинчидан, илк йиллардан жуда яхши, ижобий натижалар олиб бўлмайди. Шундан келиб чиқиб, тадқиқотга жалб этилган ҳамкасбларимиз, қўшни мамлакатларда бўлаётган воқеаларни яхши таҳлил қилишимиз зарур.

18-кўрсаткич. Тавсия этилган баҳолаш усулларида тез-тез ёки ҳар доим фойдаланишларини билдирган ўқитувчиларнинг улуши

Маълумот учун, 1990 йилларнинг охирида таълим сиёсатини ишлаб чиқиш учун тадқиқотларда аниқ илмий ёндашувни қўллаш ғояси Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти томонидан ўқувчиларнинг таълимдаги ютуқларини баҳолаш бўйича халқаро дастур – PISA тадқиқоти яратилишига олиб келди. PISA тадқиқотида баҳолашнинг асоси, бу – математика, ўқиш, табиий фанлар ва қатор инновацион соҳалар бўйича жаҳон миқёсида мувофиқлаштирилган топшириқлар тўпламидир. Бундай баҳолаш ҳар 3 йилда иштирокчи мамлакатларнинг 15 ёшли ўқувчилари ўртасида тасодикий танлов асосида ўтказилади.

PISA фанларга оид билимларни, шунингдек, ўқувчиларнинг шу билимларини, ҳатто нотаниш контекстда ҳам ижодий қўллаш қобилиятини баҳолайди. Шунингдек, бу дастур 16 ёшдан 65 ёшгача бўлган инсонлар ўртасида ўқиш саводхонлиги, математик саводхонлик ҳамда ахборот

коммуникация технологияси (АКТ) соҳасидаги билимларни баҳолайдиган PIAAC дастури билан чамбарчас боғлиқ.

PISA тадқиқотлари ҳар бир мамлакатга ўзининг кучли ва заиф томонларини дунё таълим тизими билан қиёслаш имконини беради. Шунингдек, хорижий инвестицияларни жалб этади, яъни инвесторлар мамлакатда билимли, малакали кадрлар борми, деган саволга бу тадқиқот натижалари орқали жавоб топади.

TIMSS – мактабда математика ва табиий фанларни ўқитиш сифатининг халқаро мониторинги бўлиб, Таълим ютуқларини баҳолаш халқаро ассоциацияси (IEA) томонидан ташкил этилади. Ушбу тадқиқот турли давлатлардаги 4 ва 8-синф ўқувчиларининг математика, табиий фанлар бўйича эгаллаган билим даражаси ва сифатини солиштириш ҳамда миллий таълим тизимидаги фарқларни аниқлашга ёрдам беради. Қўшимча равишда мактабларда математика ва табиий фанлар бўйича берилаётган таълим мазмуни, ўқув жараёни, ўқув муассасаси имконияти, ўқитувчилар салоҳияти, ўқувчиларнинг оилалари билан боғлиқ омиллар ўрганилади. Ушбу маълумотлар белгиланган фанларни ўзлаштириш ҳолатини

кўрсатишда асос бўлади. Тадқиқот тўрт йилда бир марта дунёнинг кўплаб илмий-тадқиқот марказлари ва ташкилотлари, хусусан, АҚШнинг Таълим соҳасидаги тест хизматлари (ETS-Educational Testing Services), Канаданинг статистик маркази (Statistic Canada), Таълим ютуқларини баҳолаш халқаро ассоциацияси (IEA)нинг котиби иштирокида ўтказилади. Шунингдек, турли давлат мутахассисларидан иборат маслаҳат қўмиталари ташкил этилади.

Баҳолашда яхши натижалар кўрсатиш учун ҳеч бўлмаганда икки мақсадга эга бўлиш керак: биринчиси, ўқитувчилар ва улар ишлайдиган, фойдаланадиган материалларни тайёрлашдир. Зеро халқаро тадқиқотларда бежизга мактабларда таълим сифати ўқитувчиларнинг касбий даражасига боғлиқ, деб айтишмайди. Демак, ўқитувчиларни тайёрлашга маблағ ажратиш ва янги ўқув материалларини яратиш керак. Тегишли вазирликлар малака ошириш тизимига инвестиция киритиши, молиялаштириши ва услубий қўллаб-қувватлаш учун шарт-шароитлар яратиши лозим.

Халқаро тадқиқотлардаги натижаларни яхшилаш учун ўқитувчиларни мақсадли тайёрлаш ва таълим жараёнида ўқитиш методикаси ва устувор тамойилларни ўзгартириш зарур. Бунинг учун ўқитувчиларни тайёрлашимиз, ривожлантирувчи таълимнинг янада фаол тизимини татбиқ этишимиз ва ўқитувчиларни таълим жараёнида янада муваффақиятли фойдалана оладиган материаллар билан таъминлашимиз керак.

Ўқувчилар билимини баҳолашнинг энг оммабоп усули – бу дарҳол тавсиялар бериш учун аниқ бир вазифани бажариш давомида уларни кузатиш – 69% ўқитувчилар бунинг амалга оширадилар. Шу билан бирга ўқитувчилар мунтазам равишда ўз-ўзини баҳолаш тизимидан (ўқитувчиларнинг 39%) фойдаланадилар, бу эса ўқувчиларнинг 37% ўз-ўзини баҳолашдан фойдаланади дегани. Камдан-кам ўқитувчилар ўқувчининг иши ҳақидаги ўзининг ёзма мулоҳазаларини қолдирадилар. Бироқ, ёзма мулоҳазаларни фақат 16% ўқитувчилар қилади, бу албатта бутун тадқиқот ўрганиш нисбатидан деярли тўрт марта кам.

4.2. Мактаб директорининг иш кунлари

Мактаб директорларининг хизмат вазифалари рўйхати жуда кенг ва узун. Бутун ўқув йили давомида улар маъмурий ва бошқарув функцияларини бажаришга ўз вақтининг учдан бир қисмини (39%) сарфлайди, бу қоидалар ва кўрсатмаларни ишлаб чиқиш, ҳисоботларни тайёрлаш, мактаб бюджети, дарс жадваллари, синфларни шакллантириш ва расмий таълим органларининг сўровларига жавоб беради.

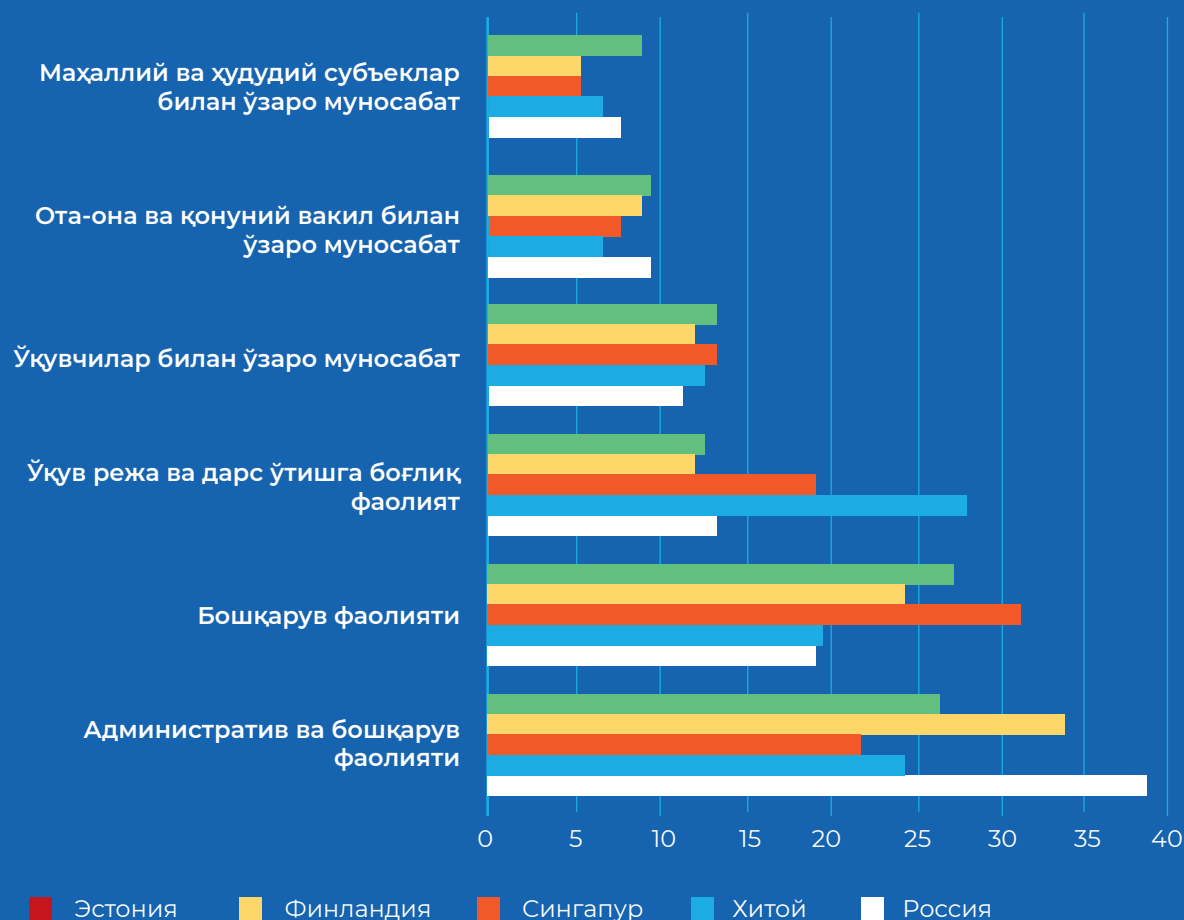
Директорлар иш вақтининг фақат бешдан бир қисми стратегик фаолиятга, жумладан, узоқ муддатли режалаштириш, мактабни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқиш ва ходимларни ёллаш каби кадрлар масалаларини ҳал қилишга бағишланган.

Уларни хорижий ҳамкасблари билан солиштирганда, ўзбекистонлик мактаб директорлари ўқув ва таълим билан боғлиқ фаолиятга камроқ вақт сарфлайдилар (шу жумладан, ўқув дастурларини тайёрлаш, дарс ўтиш, ўқитувчиларнинг дарсларига кириш, устоз-шогирд амалиёти, ўқитувчилар малакасини ошириш) – 13%. Лекин бундай фаолият кўпинча таълим жараёнини бошқаришнинг асосий таркибий қисми сифатида эътироф этилади. Сингапур директорлари бу муҳим вазифаларга иш вақтининг бешдан бир қисмини сарфлайди, PISA тадқиқотининг бошқа етакчи давлатлари ҳам шунга ўхшаш натижаларга эга (19-кўрсаткичга қаранг). Директорлар энг кам иш вақтини (5%) маҳаллий ва ҳудудий жамоалар, тадбиркорлар ва бизнес ҳамда саноат корхоналари вакиллари билан ўзаро ҳамкорликка сарфлайди.

Директорларнинг сўзларига кўра, улар тез-тез очиқ дарсларга кириб туришлари, ўқитувчиларга ўзларининг кузатувлари асосида ҳисобот беришларини ташкиллаштириш ва ўқитувчиларни малакасини ошириш учун масъулиятни ўз зиммаларига олишга ундашлари керак. Шунингдек, уларнинг фикрича ўқувчиларнинг ўқув натижалари бўйича ота-оналар ёки

ишончли вакилларга маълумотлар тайёрлаш ва шу билан бирга, мактабнинг малака ошириш режаси устида ишлашларига тўғри келмоқда. Баъзи ҳолатларда, директорлар синфлардаги интизом билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишда ўқитувчиларга ёрдам беришларига тўғри келмоқда, янги ўқитиш методларини ишлаб чиқишда ўқитувчилар ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш ва рағбатлантириш, хато ва камчиликлар бўйича ҳисоботларни текшириш, мактаб ишларини бошқаришда хато ва камчиликларни аниқлаш, дарс жадвали билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш, мактабни ривожлантиришнинг қийин ва устувор масалалари бўйича бошқа мактаб директорлари билан ҳамкорлик қилиш ишларини бажаришмоқда.

19-кўрсаткич. Ўқув йили давомида турли мактаб директорларининг бажарадиган вазифалари

Ўтказилган сўровларга кўра, респондентларнинг ярми мактаб ўқувчилари ўртасидаги тартиббузарликлар муаъйян чегарадан ошиб ўтмаса, бу умумий ҳодиса эканлигини таъкидлашди.

Бироқ, тадқиқот ишида иштирок этган мактаб директорларидан фақат 2% мактабда ўқувчилар орасида ками билан ҳафтасига бир марта келишмовчилик, қўрқитиш ёки безорилик содир бўлишини тан олишди (умуман, TALIS-2018 кўрсаткичи 13%, шу жумладан Финландияда 30%).

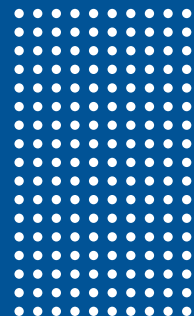

20-қўрсаткич. Мактабларда тартиб-интизом: тавсия этилган сўровларга қатнашган ўқитувчиларнинг улуши

Ўқитувчиларнинг баҳолашларига қараганда, Ўзбекистонда мактаб ўқувчилари TALIS-2018 тадқиқотида иштирок этган мамлакатлар ўртача қўрсаткичидан ҳам, (20-қўрсаткич) нисбатан ҳам анча интизомлидирлар. Ўқитувчилар дарс бошида ўқувчиларнинг тинчланишини кутиш ҳолатлари (12% нисбатан 26%) кам бўлади, ўқувчилар дарс ўтишга (10% нисбатан 27%) ҳалақит беришлари, дарс давомида камроқ шовқин қилишлари (19% нисбатан 24%) ва умуман ўқув жараёнида ёқимли муҳит яратиш ҳақида қайғуришлари керак бўлади. Ўқитувчилар синфда тартиб-интизомни сақлашлари учун камдан-кам дарс жараёнларини тўхтатишга тўғри келади. Шундай қилиб, фақат 30% ўқитувчилар мунтазам равишда дарсга ҳалақит берувчи ўқувчиларни тинчлантиришади, ушбу ҳолатда тадқиқот ўрганишига кўра эса 72%га нисбатан 45% ўқитувчилар мунтазам равишда ўқувчилардан синфда тартиб-интизом қоидаларига риоя қилишларини сўрашади, 44% ўқитувчи унга эътибор қаратишни, ўзини тинглашларини сўрашади (ҳар қайси икки ҳолатда ҳам TALIS-2018 дан ўртача бир ярим баробар кам).

5

**ЎЗБЕКИСТОН
МАКТАБЛАРИНИНГ ЎЗИГА
ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА
МУАММОЛАРИ**

Қўшимча молиялаштириш имконияти бўлганда, ўзбекистонлик ўқитувчилар ўз маошларини оширилишини (72%), қоғоз ва административ ишларни камайтириш мақсадида қўшимча ходимларни ишга жалб қилишни (42%) муҳим деб ҳисоблашади. Ўтказилган сўров натижаларига кўра, ўқитувчиларнинг иш ҳақи (маоши) муаммоси ўзбекистонликлар томонидан ҳам эътироф этилиб, уни ёш педагог кадрларнинг мактабга ишга боришларини истамаслигининг асосий сабаби сифатида кўрсатмоқда (55%)⁶.

21-кўрсаткич. Таълим сифатини ошириш нуқтаи назаридан таълимга ажратилаётган маблағларни тақсимланишида қуйидаги харажатларни муҳимлилик даражасига кўра ажратилиши

⁶ Ўқитувчи: касбнинг нуфузи ва зарур фазилатлари [Электрон ресурс].

Респондентларнинг учдан бир қисми ўз маошидан қониқади, 45 фоизи эса норози, 23% фоизи эса қатъий норози. Шубҳасиз, у деярли бир овоздан иложи бўлса, иш ҳақи ошириш учун зарур деб ҳисоблаган охирги икки категориялар ҳисобланади. Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, 2021 йил 1 февралдан бошлаб, умумтаълим ташкилотлари ўқитувчиларининг ўртача иш ҳақи қуйидагича: олий тоифали ўқитувчи – 2 млн 881 минг 828 сўм; биринчи тоифали ўқитувчи – 2 млн 607 минг 826 сўм; иккинчи тоифали ўқитувчи – 2 млн 340 минг 317 сўм; мутахассис ўқитувчи – 2 млн 90 минг 399 сўм; ўрта махсус маълумотли ўқитувчи – 1 млн 954 минг 033 сўмни ташкил этади.

Халқ таълими, Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирликлари томонидан умумий ўрта таълим муассасалари педагогларининг намунавий йиллик иш режасини шакллантириш тартиби тасдиқланган.

Мактаб ўқитувчисининг иш режаси унинг йиллик иш юкламасидан иборат (43 ҳафта, ҳафталик 36 соат, кунлик 6 соат). Йиллик юклама 1 ёки 0,8 коэффициентга (синфларга боғлиқ ҳолда) кўпайтирилган бир ставка миқдоридаги иш юкламаси ҳажмидан келиб чиқиб ҳисобланади.

Йиллик соатлар (1548) қуйидагиларга тақсимланади:

- ўқув-тарбия жараёни;
- ўқув-тарбия жараёнининг методик таъминоти ва ташкилий-педагогик жараён.

Ўқув-тарбия соатларини ҳисоблаш учун бир йил мобайнида дарс машғулотлари олиб бориладиган ҳафталар сонига кўпайтирилган бир ставка миқдоридаги иш юкламаси ҳафталик ҳажми олинади. Қолган вақтдан иккинчи жараён учун фойдаланилади.

Ўқитувчининг иш режаси дарс жадвалига кўра унга тарификация бўйича ажратилган дарс соатлари асосида шакллантирилади.

Ҳозирда методик таъминот ва ташкилий-педагогик жараён тадбирлари, шунингдек бунга сарфланган вақт бўйича ҳисоботлар талаб этилмайди, ҳисоби юритилмайди. Шунингдек педагогларнинг дарс ва тўғарак машғулотларини ташкил этиш ҳамда синф журналин юритишдан ташқари бошқа юкламалар бўйича ҳисоботлар ва қўшимча маълумотларни талаб қилиш қатъиян таъқиқланади.

Мактаб педагоглари юритишлари керак бўлган ҳужжатларнинг тўлиқ рўйхати белгиланди:

- 1) синф журнали;
- 2) йиллик тақвимий-мавзу режаси;
- 3) кундалик дарс ишланмалари (конспект) дафтари.

Режа ва конспект электрон шаклда шакллантирилиши мумкин.

Тадқиқот саволларида иштирок этганлар таълим сифатини ошириш нуқтаи назаридан таълимга ажратилаётган маблағларни тақсимланишида қуйидаги харажатларни муҳимлилик даражасига кўра гуруҳларга ажратилди:

1. Ўқитувчиларнинг иш ҳақларини ошириш;
2. Педагог ходимлар малакасини ошириш харажатларини қўпайтириш;
3. Мактабдаги бино ва иншоотларни капитал таъмирлаш;
4. Ходимлар сонини қўпайтириш ҳисобига ташкилий-маъмурий ишлар ҳажмини енгиллаштириш;
5. Имконияти чекланган ўқувчиларни қўллаб-қувватлаш;
6. Ўқув материалларини ишлаб чиқиш, чоп этиш ва сифатини оширишга маблағ киритиш;
7. Ахборот-коммуникация технологияларига инвестиция киритиш;
8. Ижтимоий ёрдамга муҳтож оилалар фарзандларини қўллаб-қувватлаш;
9. Синфлардаги ўқувчилар сонини камайтириш ҳисобига ўқитувчи ва ходимлар сонини қўпайтириш.

Ўзбекистоннинг TALISга аъзо мамлакатлар ўртасидаги фарқи ўқитувчилар ўқув материаллари (дарслик, қўлланма, қўшимча адабиётлар) учун инвестициялар зарур деб баҳолашади: 72% ўқитувчилар уларнинг ўзига инвестиция қилиш керак, деб ҳисоблашади, бошқа мамлакатларда эса фақат 35% ушбу вариантни танлашган. Шунингдек, маҳаллий ўқитувчилар ахборот-коммуникация технологиялари, мактаб биноларини қуриш, таъмирлаш ва инфратузилмага инвестицияларни янада кўпроқ жалб қилиш долзарб масала деб ҳисоблайдилар. Қўшимча ўқитувчиларни жалб қилиш орқали синфлар ҳажмини камайтириш ғоясини қўллаб-қувватловчи ўзбек ўқитувчиларининг улуши бошқа мамлакатларга нисбатан 50% ни ташкил этади.

Ҳар учинчи директор, ўз навбатида, мактабнинг потенциали юқори сифатли таълим беришни таъминлашда салоҳиятли ўқитувчилар учун АКТ ва рақамли технологияларнинг (масалан, компьютерлар, планшетлар, интерактив доскалар ёки дастурий таъминотнинг етишмаслиги) таълим талабларига мос келмайди ёки чекланган деб ҳисоблайди. Директорларнинг 22 фоизи мактабни ривожлантириш учун асосий тўсиқни интернетга уланишнинг чекланганлигида кўришса, қишлоқ мактабларида ушбу муаммони янада кучли ҳис этиш мумкин.

Куйидаги муаммоларнинг долзарблиги Ўзбекистон мактаб директорлари учун TALIS тадқиқотида иштирок этаётган бошқа мамлакатлардаги директорларга қараганда камроқ ва баъзи масалалар бўйича позицияларнинг фарқи жуда муҳимдир. Маҳаллий директорлар оғир ижтимоий шароитга эга ўқувчиларга дарс ўтиш ва уларни билимга ўргатишда маҳоратга эга ўқитувчилар (Ўзбекистондаги 3% нисбатан TALISда 18%), кўп маданиятли ва кўп тилли муҳитдаги ўқувчилар (7% нисбатан 21%); имконияти чекланган, ногирон ўқувчиларга дарс ўтиш имкониятига эга ўқитувчилар (11% нисбатан 31%) мавжудлигини қайд этган. Шунингдек, 6% мактабларнинг раҳбарлари қўшимча ходимларнинг етишмаслиги яъни камлигини тан олишди (TALIS-2018га кўра 31%) ва ўқув материаллари ва ўқувчилар эҳтиёжлари билан уларнинг номувофиқлиги (4%га нисбатан 16% TALIS-2018 кўра) бўйича юқорида айтиб ўтилганидек, ўқитувчилар бунинг аксини билдирадilar. Шу билан бирга, мактаблар директорлари маълум даражада малакали ёки олий тоифали ўқитувчиларнинг камлиги мактабнинг салоҳиятини чеклайди деб, ҳисоблашади.

Ўқитувчилар малакасини ошириш йўлидаги тўсиқлар орасида аввало, оилавий шароит туфайли вақтнинг камлиги (41%), малака ошириш билан шуғулланишга имкон бермайдиган иш жадвали (38%) ва малакасини ошириш дастурларининг юқори харажатлари (37%)ни қайд этишган. Ўқитувчилар малакасини ошириш дастурлари харажатларининг тобора ошиб бориши, малака ошириш билан шуғулланишга имкон бермайдиган иш юкмасининг ошганлигини ўқитувчилар қайд этишган.

Респондент директорларнинг 26% малакаларини ошириш ишларига иш жадвали тўсқинлик қилишини таъкидлашган ва бунда оилавий шароит унча катта бўлмаган рол ўйнайди (атиғи 10%). Бу директорлар орасида малака оширишга интилиши яъни, профессионал ўсиш учун мотивацияси ортиб бормокда, деб таъкидлаш мумкин. Бироқ, умуман олганда, ҳозирда ўзбекистонлик мактаб директорлари деярли ўз малакаларини ошириш учун ҳеч қандай тўсиқ кўрмайдилар.

“Узлуксиз касбий ривожлантиришдан олдинги малака оширишда қийинчилик туғдириши мумкин бўлган куйидаги ҳолатлар бўйича муносабатингиз?” деган тадқиқот сўровида куйидаги тарзда жавоб қолдиришган (22-кўрсаткич).

22-кўрсаткич. Малака ошириш учун қуйидаги кўрсатган мактаб директорларининг фоизи

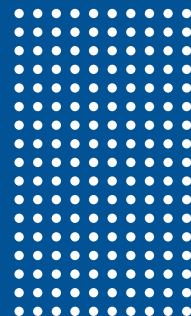
Диаграмма таҳлилларида ифодаланишича, респондентларнинг 29% “Менда ҳозирча етарли малака, тажриба, меҳнат стажи йўқ” деб, “Малака ошириш (ривожлантириш) харажатлари жуда қиммат, менинг чўнтагимга тўғри келмайди” деб билдирилган фикрга аксинча жавоб берган яъни, бу фикрга қўшилмайман деб 70% маълумот қолдиришган.

Директорлар ўз мактабининг инновацион салоҳияти ҳақида жуда оптимистлар. Уларнинг аксарияти мактаб зарур бўлганда ўзгаришларга яққол жавоб беради (92%), тезда ўз форматини ўзгартириш зарурлигини тушунади (87%), янги педагогик ғояларни ишлаб чиқишда кўмак олиш осон (87%) ва у янги ғояларни осонгина қабул қилади (82%) деб ишонишади.

Ўқитувчилар, ўз навбатида, ўз ҳамкасбларини жуда юқори баҳолашади: тадқиқотларга кўра, кўпчилик мактаб ўқитувчилари 85 фоизи инновациялардан фойдаланиш имкониятларининг мавжудлигини билдиришган, бу TALIS-2018 тадқиқотининг ўртача кўрсаткичларидан 9 фоизга кўп. Шу билан бирга, 50 ва ундан ортиқ ёшдаги ўқитувчилар 17% да ўз ҳамкасбларининг касбий маҳоратига ва уларнинг янгиликка интилиш қобилиятига бўлган ишончини қайд этишган. Уларнинг аксарияти муаммоларни ҳал қилишнинг янги усулларини излаётгани ва янги ғояларни қўллаш учун бир-бирига амалий ёрдам бераётганидан хурсандлигини билдиришган.

6

**ЎЗБЕКИСТОНДА
ЁШ ЎҚИТУВЧИЛАР**

Дунёнинг турли мамлакатлари таълим тизимларини ўрганиш шунини кўрсатадики, ёш мақсадли ва иқтидорли кишиларни мактабга жалб қилиш таълим тизимини ривожлантириш учун зарур вазифа ҳисобланади, чунки юқори малакали ва ёш, ғайратли ходимларсиз узоқ вақт давомида таълим сифатини акс эттирувчи натижаларни яхшилаш мумкин эмас.

Ушбу ҳисоботда ёш ўқитувчи деганда, 30 ёшга тўлмаган умумтаълим ташкилотининг инклюзив ва иш тажрибасига эга бўлган (ўқитувчи сифатида) беш йилдан ошмаган педагогик ходим тушунилади.

Шунга қарамай, сўровда қатнашган ўқитувчиларнинг 10% га яқини ёш мутахассислардир.

Ёш ўқитувчилар орасида аёллар деярли тўртдан уч (73,7%), эркеклар – чорак (26,3%) ни ташкил этади, гарчи TALIS-2018 тадқиқотида эркеклар улуши атиги 19,6% ни ташкил этган бўлса-да, ёш мутахассисларнинг ярмидан кўпи бакалаврият босқичини (92,2%), деярли учдан бир қисми магистратура мутахассислигини (3,9%) тамомлаган.

Ёш мутахассисларнинг 62,2 фоизи учун педагогика ўз фаолияти учун танлаган биринчи соҳа эди. Бўлажак ўқитувчилар жамият тараққиётига ўз ҳиссаларини қўшиш (87,8%) ва болалар ҳамда ёшларнинг ижтимоий ривожланишига таъсир кўрсатиш (87,6%) имкониятларига асосланишади.

Сўровномада иштирок этган ўқитувчиларнинг 84,3 фоизи ёш мутахассисларнинг мактабга мослашишида (адаптация) ҳамкасбларининг ёрдами жуда фойдали деб ҳисоблашади. Мактаб муҳитида устоз-шогирд тизимининг ўсиб бориш тадқиқоти ижобий тенденцияни кўрсатмоқда: тадқиқотда иштирок этган жами 10544 нафар ўқитувчининг 2021 нафари 30 ёшгача бўлган ўқитувчилар бўлиб, 1350 нафари аёллар, 671 нафари эркеклар ҳисобланади. 1283 нафари “менга устоз тайинланган” деса, яъни 95% ёш ўқитувчиларга устоз-мураббийлар бириктирилган бўлса, 316 нафари “мен ўзим устозлик қиламан” яъни 23,4% ёш ўқитувчилар эса аллақачон ўзларини устоз-мураббийлар деб биладилар.

Ўртача ёш ўқитувчи мутахассисларнинг иш тажрибаси 1-5 йилгача тенг бўлиб, сўровномада иштирок этган ёш ўқитувчиларнинг 69 фоизини ташкил этади, шундан аёл ўқитувчилар 67%. Ишга кирганига 1 йил бўлмаганлар 14%, 5 йилдан ортиқ иш тажрибасига эга 17% ёш ўқитувчилардир.

Тадқиқотда иштирок этган ёш ўқитувчиларнинг 86 фоизга доимий иш билан банд, лекин 8,5% дан ортиғи қисқа муддатга белгиланган муддатли меҳнат шартномаси бўйича ишлашмоқда ва 5,5% ёш ўқитувчилар бир ўқув йили ёки ундан кам вақт учун фаолият олиб боришмоқда.

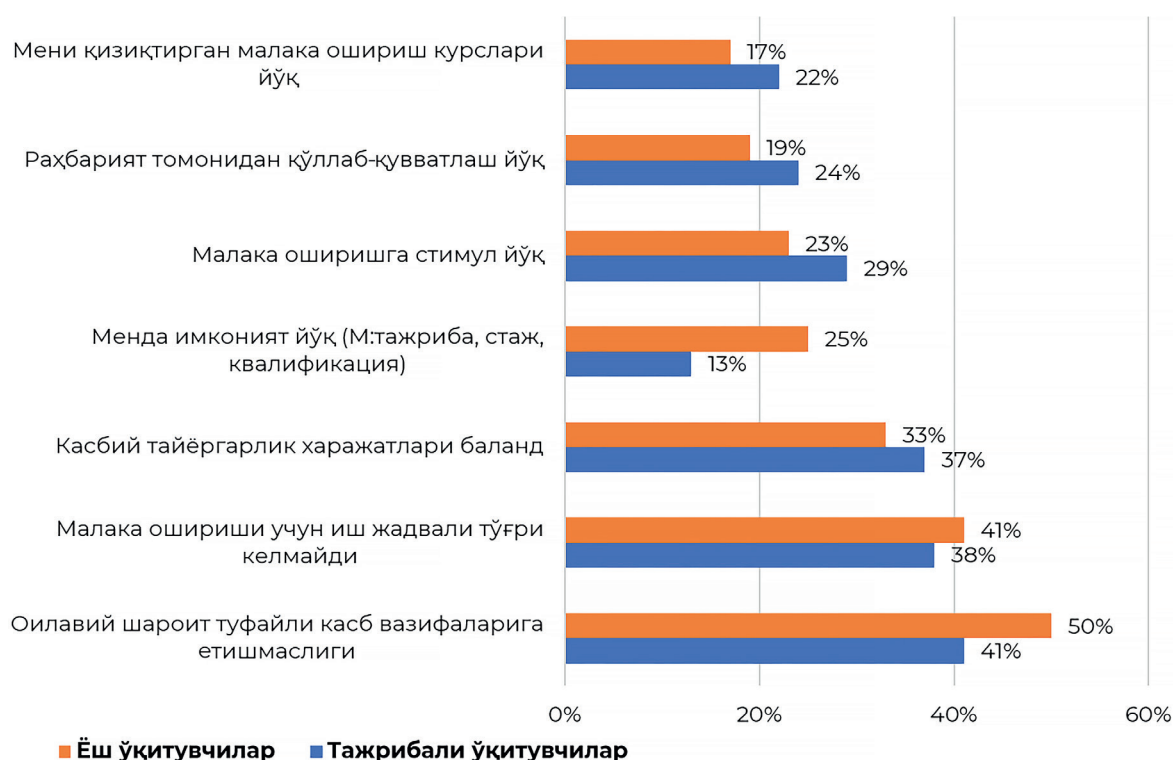
Тўлиқ календарь ҳафтасида ёш ўқитувчи иш билан боғлиқ вазифаларга жами 36 соат сарфлайди, бу унинг тажрибали ҳамкасбларидан беш соат камроқ иш вақти дегани. Умуман олганда, ёш ўқитувчининг иш юкламаси бошқа ўқитувчиларга нисбатан бирмунча паст (8-жадвал).

8-жадвал. Ўқитувчи томонидан иш вазифаларига сарфланадиган ўртача вақт (ҳафтасига соатларда) 30 ёшдан ошган ўқитувчи 5 йилдан ортиқ тажрибага эга

Сарфланган вақт	30 ёшгача 5 йилдан кам бўлган тажрибага эга ўқитувчи	30 ёшдан ошган 5 йилдан ортиқ тажрибага эга ўқитувчи	Фарқи
Иш билан боғлиқ вазифалар	36	41	-5,0
Ўқитувчилик (дарс ўтиш)	24,7	24,2	0,5
Дарс ўтишга индивидуал тайёргарлик	7,6	9,4	-1,8
Мактабда ҳамкасблар билан жамоавий иш ва мулоқот	2,9	3,5	-0,6
Ўқувчилар ишини текшириш	4,1	4,8	-0,7
Ўқувчиларга маслаҳат	2,5	3,1	-0,6
Мактаб бошқарувида иштирок этиш	1,1	1,6	-0,5
Умумий маъмурий (административ) ишлар	2,7	3,4	-0,7
Малака ошириш (профессионал ривожланиш)	2,8	3,6	-0,8
Ота-оналар ёки қонуний вакиллар билан мулоқот ва ҳамкорлик	1,5	2,1	-0,6
Синфдан ташқари тадбирларда иштирок этиш	1,9	2,5	-0,6
Бошқа иш ва вазифалари	2,2	2,3	-0,1

Ёш ўқитувчилар иқтидорли ўқувчиларни ўқитиш (56,5%), фан соҳасини ўқитишда методик компетентликни такомиллаштириш (56,4%) ва метапредмет⁷ кўникмаларини ўргатиш (55,1%) каби соҳаларда малака ошириш ва қайта тайёрлашга ўртача ёки юқори эҳтиёж сезадилар. Ёш ўқитувчиларнинг учдан бир қисми кўп маданиятли ва кўп тилли муҳитда (36,2%), мактабни бошқаришда (37,6%), ахборот технологиялари соҳасида ишлаш (38,6%) бўйича малакаларини ошириш ва қайта тайёрлаш заруратини кўрадилар. Ёш ўқитувчилар танланган йўналиш соҳасида: кўп маданиятли ёки кўп тилли муҳитда ва айниқса, индивидуал ўқитиш методларини ривожлантиришда, мактабда ўқувчиларни баҳолаш, бошқарув методларини эгаллаш бўйича, ўз малакасини ошириш ва қайта тайёрлашга камроқ зарурият сезадилар.

23-кўрсаткич. Малака ошириш учун қуйидаги тўсиқларни кўрсатган ўқитувчилар фоизи

⁷ Метапредмет-бу фан ўқув материални интеграциялашнинг асосланган ва анъанавий мактаб фанларининг устига қурилган таълим шаклидир. Метапредмет натижаси – мавзуни мустақил ўрганиш ва ахборот билан ишлаш учун зарур бўлган машғулотлар давомида шаклланган кўникма ва малакалардир. Мета-мавзу натижаси болаларнинг келажакда мустақил равишда ўз малакаларини кенгайтириш ва ўзгартириш, шу сабабли касблар мазмунидаги тез ўзгаришлар оламида ўз қадр-қимматини сақлаб қолиш имконини беради.

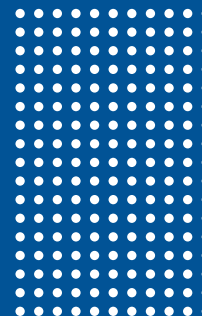

Ўқитувчиларнинг малака ошириш ва қайта тайёрлаш учун асосий тўсиқлари, булар: оилавий шароит туфайли касб вазифалари учун вақтнинг камлиги (50%), малака ошириши учун иш жадвали тўғри келмаслиги (40,5% гача ўсиш).

Ёш ўқитувчилар малака ошириш ва қайта тайёрлашга бориш билан боғлиқ ҳолатни қуйидагича қайд этишган: ҳар учинчи ўқитувчи “энг долзарб муаммо бўлди” ва ҳар бир учинчи ўқитувчи “малака ошириш ва қайта тайёрлаш харажатлари баландлигини” (33%), “қизиқарли ўқув курсларининг йўқлиги” (17% гача) ва “раҳбарият томонидан қўллаб-қувватланмаганлигини” (19,2 фоизгача) таъкидлашган. Охирги тадқиқотларда қатнашган ўқитувчилар эса сўнги 2 йилда малака ошириш ва қайта тайёрлаш йўлидаги тўсиқлар камайганлигини қайд этишмоқда.

ХУЛОСАЛАР

Республикамиз умумий ўрта таълим мактабларида жами 501044 нафардан ошиқ ўқитувчилар фаолият кўрсатаётган бўлиб, шундан аёллар 341940 (68,2%) нафарни ташкил қилади. Шунингдек, жами ўқитувчилар сонидан: олий маълумотлилар (87,1%) яъни 436386 нафарни, тугалланмаган олий маълумотлилар 14927 (3,0%) нафарни, ўрта махсус маълумотлилар 49731 (9,9%) нафарни ташкил этади.

Ўқитувчи ва мактаб директорларини узлуксиз тайёрлаш бўйича, халқаро тадқиқотлар талаблари асосида ўтказилган сўровнома ва тадқиқотнинг маълумотлари шуни кўрсатадики, амалга оширилган таълим сиёсати жамият учун ижобий таъсир кўрсатди, аммо ўзбек мактаби енгил керак бўлган бир қатор анъанавий ва янги муаммолар ҳам мавжуд. “Таълим тўғрисидаги Қонун”ни амалга ошириш борасида бу масалалар алоҳида аҳамиятга эга.

Замонавий мактаб таркиби

- Ўқитувчилар контингентининг олдинги тадқиқот-ўрганишлар натижасига нисбатан ёшариш тезлиги биров пасайганини кузатиш мумкин. Шу билан бирга, ўқитувчилик касби миссиясининг юқори қийматига эга бўлганлиги сабабли охириги йилларда ёшлар асосан иш учун мактабларга бораётганлигини кўриш мумкин.

Ёшларни мактабга жалб қилиш ва жамиятда ўқитувчилик касбининг қадр-қимматини ошириш вазифалари Ўзбекистон таълим тизими учун жуда долзарбдир. Бундан ташқари, бу борадаги кўрсаткичлар ички мониторинги мунтазам равишда ва халқаро тадқиқотлар доирасидан ташқарида амалга оширилиши мумкин, бу эса кўрилатган чора-тадбирлар самарадорлигини кузатиш ва назорат қилиш имконини беради.

Мактабларни бошқариш масалалари

- Ижобий ўзгаришлар қуйидагиларни ўз ичига олади: ўқитувчининг маъмурий ва жамоат ишларига жалб қилиниши анча камайган бўлди, бироқ, ўзбекистонлик ўқитувчилар учун қоғозбозлик иш ҳажми ҳали ҳам тадқиқот-ўрганишларда иштирок этаётган мамлакатлар орасида юқорилардан ва ўқитувчиларнинг иш вақти ҳали ҳам энг узунлардан бири бўлиб қолмоқда. Шу билан бирга, ўқитувчилар муайян меҳнат вазифаларини бажаришга сарфланадиган вақтни жиддий баҳолашга мойилдирлар.

- Мактаб директорининг маъмурий иш (шу жумладан, ҳокимликлар ва бошқа ташкилотларнинг мурожаатларига жавоблар ва ҳисоботлар тайёрлаш) билан бандлиги олдинги бошқа тадқиқот натижаларига нисбатан юқори ва ўсиб бормоқда.

Шу билан бир вақтда, маҳаллий мактаб директорлари PISA тадқиқот-ўрганишда иштирок этган мамлакатларга нисбатан, тўғридан-тўғри мактаб бошқарув ишида камроқ иштирок этадилар. Яъни, ривожланиш стратегияси, ўқув режаларни ишлаб-чиқиш, ўқитувчилар ва ўқувчилар билан ишлаш ва ўзаро ҳамкорлик, ходимларни ишга олиш ишларига кам вақт сарфламоқдалар.

Албатта, раҳбар ва ўқитувчилар фаолиятида, жумладан, муҳим ва стратегик масалаларни ҳал этишда устувор йўналишларни танлаш муҳим аҳамият касб этади. Бундай фаолиятга амалдаги маъмурий ишлар ёки ҳисоботларни шакллантириш бўйича ишлар тўсқинлик қилмаслиги керак.

PISA тадқиқотида етакчи ўринларни эгаллаган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, етакчи мактабларда қўлланиладиган ижобий бошқарув амалиётини аниқлаш ва уларни лидер, етакчи-мактабларига тарқатиш механизмлари таълим тизимига ижобий таъсир кўрсатади⁸.

Таъкидлаш жоизки, энг яхши амалиётларни аниқлаш ва тарқатиш, агар ушбу жараёнларни амалга ошириш воситалари шаклланган бўлса, таълим сифатини оширишнинг самарали механизмларидан бири бўлиши мумкин.

Педагогик амалиёт

- Ўзбек ўқитувчилари асосан синфдаги вазиятни ва унда нима бўлаётганини бошқариш учун ўз қобилиятига ишонч билдиради. Ўқитувчилар томонидан фаол таълим усуллари ҳали ҳам нисбатан камроқ қўлланилса-да, ўқувчилар синфда ишлаётган пайтда АКТдан фойдаланишга рухсат беришлари мумкин. Ўқитувчилар ҳам камдан-кам ҳолларда шакллантирувчи баҳолаш усулларига мурожаат қиладилар, камдан-кам ҳолларда ўқувчиларга индивидуал фикр-мулоҳазалар билдирадилар. Ушбу давом этаётган тенденция PISA халқаро тадқиқотида ўзбек ўқувчиларининг кўрсаткичларини яхшилашга тўсқинлик қилади. Зеро, ўқувчиларнинг олган билимларини амалиётда қўллай олиш қобилиятини баҳолашга қаратилган

⁸ Шляйхер. А. Образование мирового уровня. Как вы строить школьную систему XXI века? пер. с англ. А.Шляйхер. – М.: Издательство «Национальное образование», 2018–328с. – (Антология образования).

вазифалар, вазифа шартини ҳар томонлама англай олиш қобилиятининг зарурлиги ва уни амалга ошириш стратегиясини тайёрлаш, мустақил равишда вазифани бажариш прогрессини кузатиб бориш шу жумладан, ўқитишнинг фаол шаклларида фойдаланиш орқали яъни ишлаб чиқилган ўша кўникмаларни ривожланишига эришилиши тасдиқланган ҳолатдир.

- Шу билан бирга, ўқитувчилар ўз ўқувчиларига танқидий фикрлашни ривожлантириш бўйича вазифаларни, шунингдек, аниқ жавоб бўлмаган вазифаларни беришлари ҳақида маълумотлар беришади. Бундай ўз-ўзини баҳолаш ўзбек педагогикасида “танқидий фикрлаш”нинг аниқ таърифи йўқлиги, шунингдек, уни ишлаб чиқиш ва баҳолашнинг кенг тарқалган усулларида фойдаланмаслик билан изоҳланади, деб тахмин қилиш мумкин. PISA тадқиқотида иштирок этган мамлакатларнинг ўқитувчилари ўқувчиларда танқидий фикрлашни шакллантириш усулларида фойдаланишни баҳолашларида камтарроқ. Эҳтимол, бу натижа тегишли мамлакатларнинг педагогик амалиётида ушбу тушунчани янада чуқурроқ очиб бериш билан боғлиқдир. Бошқа томондан, маҳаллий ўқитувчиларга қараганда паст кўрсаткичга эга бўлган PISA тадқиқотида иштирок этган мамлакатларнинг ўқитувчилари ҳам ўқувчиларни танқидий фикрлашини ривожлантиришда ўзларининг меҳнатларини жуда юқори баҳолашга мойил.

Айниқса, танқидий ва креатив-ижодий фикрлаш каби инновацион ривожланишга нисбатан ўқитувчиларнинг малакасини ошириш таълим стандартларини янгилаш ишлари билан тизимли боғлиқ ҳолда кўриб чиқиш муҳим аҳамиятга эга. Ҳар қандай ҳолатда ҳам тегишли кўникмаларни ривожлантириш таълим сифатини оширишга қаратилган барча ишларнинг ажралмас қисми бўладиган шарт-шароитлар яратилгандагина бу йўналишдаги муваффақиятларга эришиш мумкин. Бунинг учун албатта тегишли концептуал тушунчаларни (аппаратни) педагогик амалиётга жорий этиш ҳамда зарур методик ва ўқув материалларини тайёрлаш билан боғлиқ кўплаб масалалар ҳал этилиши лозим.

Ўқитувчи ва директорларнинг малакасини ошириш ва ривожлантириш муаммолари

- Бугунги кунда ўқитувчилар ва директорлар учун турли хил малака ошириш ва қайта тайёрлаш яъни профессионал ривожланиш механизмла-

ри мавжуд, аммо инклюзив таълимда малаканинг пастлиги ва таълимни индивидуаллаштириш усуллари, шунингдек, ўқитувчилар томонидан тан олинган ўқувчилар мотивациясини бошқаришда уларнинг қобилиятлари ҳақида ноаниқлик мавжуд бўлиб, қўшимча малака ошириш ва қайта тайёрлаш, касбий таълим дастурлари ўз вазифаларини тўлиқ бажармаслигини кўрсатиши мумкин. Шу ўринда, ўқитувчиларни аттестациядан ўтказиш ва сертификатлаш тартиби ҳақида ҳам шу фикрни билдириш мумкин.

- Ўқитувчи тайёрлаш ва илғор ўқув дастурлари мазмунида маълум динамика мавжудлигини айтиб ўтиш мумкин: охириги 5 йил ичида, таълимда АКТдан фойдаланиш ва метапредмет кўникмаларини ривожлантириш билан боғлиқ дастурлар улушининг алоҳида ўсишига олиб келди, бир вақтнинг ўзида бошқа барча масалалар улушини камайиши ёки сақлаб қолиниши кузатилди. Ўқитувчиларнинг ўзлари даъво қилаётган малака ошириш ва касбий тайёргарликнинг етишмаслиги анча кенг доирага эга бўлгани учун малака ошириш ва қайта тайёрлаш тизимининг ривожланишидаги муайян номуаносибликларни кўриб чиқиш мумкин.

Сўнгги бир неча йил мобайнида ўқитувчиларнинг касбий даражасини яхшилаш, ўқитувчиларни тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини модернизация қилиш, шунингдек, ўқитувчиларни профессионал баҳолаш билан боғлиқ қатор соҳалар амалга оширилди ва мамлакатимизда давом этмоқда.

А.Авлоний номидаги миллий-тадқиқот институти томонидан турли фанлар бўйича ўқитувчилар профессионал ваколатлари даражасида бир неча тадқиқотлар ўтказилган ва олиб борилмоқда. Тадқиқот натижаларида олиб борилган тадқиқотлар бўйича муаммолар мавжудлигини кўрсатди.

Олиб борилган тадқиқотлар, бир томондан, педагог ўқитувчиларни тайёрлаш ҳамда уларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш билан боғлиқ бир қатор муаммоларни бартараф этади, иккинчи томондан, бу соҳаларни ривожлантириш билан боғлиқ муайян қарорлар қабул қилиниши асосида маълумотлар доирасини кенгайтириш имконини беради. Ушбу йўналишларни амалда амалиётга татбиқ этиш ва галдаги вазифаларни бажаришдаги муҳим босқичлардан бири ўқитувчиларнинг касбий малакаси ва профессионал даражасини баҳолашнинг замонавий тизими бўлиши керак, яъни таълим олиш охирида ҳам, касбга киришда ҳам, малака тоифаларини аттестациядан ўтказиш пайтида ҳам амалга оширилиши лозим.

Бундай баҳолаш зарур бўлганда, аниқланган камчиликларга мувофиқ малака ошириш яъни профессионал ривожлантириш дастурларини ва профессионал қўллаб-қувватлашнинг мослашувчанлик имкониятини беради, профессионал стандартлар жорий версиясига мувофиқ ҳақиқий компетентлик профилининг шаклланишини таъминлаш керак.

Республикаимиз директорлари молиявий ва инсон ресурсларини бошқаришда, тескари алоқа билан таъминлаш масалаларида, жамоада касбий ҳамкорликни йўлга қўйиш, ҳамда мактаб бошқаруви самарадорлигини ошириш мақсадида таҳлилий маълумотларни қўллаш соҳасида уларнинг малакасини ошириш зарурлигини жуда яхши билишади. Бошқа қўллаб мамлакатларда, шу жумладан халқаро қиёсий тадқиқотларнинг етакчи мамлакатларида (PISA тадқиқот-ўрганиш каби) бундай сўровлар камроқ. 2016 йилгача бўлгани каби, мактабларнинг директорлари ҳали ҳам асосан директор лавозимида ўқитилади.

Олинган натижалар мактаб директорларини тайёрлаш тизимида бошқарув компонентини такомиллаштириш ва уларнинг малакасини ошириш имкониятларини сезиларли даражада кенгайтириш зарурлигини кўрсатади. Мактаб салоҳиятини оширишнинг асосий вазифалари директор томонидан ислохотларни амалга ошириши учун шарт-шароитлар яратиш, ўқитувчилар ва ўқувчилар ўртасида ички ҳамкорликни йўлга қўйиш, мактаб ичидаги таълим сифатини бошқариш воситалари ва механизмларини яратиш муҳимдир.

Эҳтимол, таълим ташкилоти директорининг касбий стандартини қабул қилиниши мактаб раҳбарларининг бошқарув салоҳиятини ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатади:

- ўқитувчилар ва мактаб директорларининг ўзлари томонидан устоз-шогирд, мураббийлик институтининг юқори баҳоланишига ва бундай институтни ривожлантириш бўйича билдирилган сўровларига қарамай, уни татбиқ қилиш ҳали тизимли эмас;

- тадқиқот натижалари ва PISA тадқиқотининг етакчи мамлакатлари натижалари ўртасидаги фарқларни ҳисобга олган ҳолда, иш жойидаги ўқитувчиларнинг устоз-шогирд, мураббийлик ва мослашуви (адаптация) тизимини яратиш ҳозирги босқичда мамлакат таълим тизими учун асосий вазифалардан бири эканлигини кўрсатади. Бундай дастурлар ёш ўқитувчиларнинг эҳтиёжларини ҳисобга олиши, барча ўқитувчиларга ёрдам бериш учун

шарт-шароитлар яратиши, кадрлар чиқиб кетишининг олдини олиши, шунингдек, мавжуд кадрлар тахчиллигига барҳам беришда ёрдам беради. Бу эса, ўз навбатида, илмий-услубий, меъёрий-ҳуқуқий, кадрлар ва устоз-шогирд тизимини молиявий қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари мажмуини қабул қилишни назарда тутди.

Республикадаги ўқитувчилар ва директорлар қатламининг тадқиқотлардаги ўзига хос хусусиятлари

- Баъзи бошқа мамлакатларда бўлгани каби, айрим саволларга respondentларининг жавоблари ижтимоий кутилган жавоб вариантини танлашини намоиш этди. Худди шу пайтни ўзида, PISA тадқиқот-ўрганишида қатнашган мамлакатлардан юқори натижалар билан келган ўқитувчилар кўпроқ танқидий жавоб беришга мойил бўлиб, улар аноним анкеталар ўтказиш бўйича кўпроқ тажрибага эга эканлигини билдиришади ва тадқиқот натижалари қандай ҳамда нима бўлишидан қатъий назар унинг оқибатлари ўқитувчининг карьерасига таъсир қилмаслигидан хавотир олмаслик ҳақида тушуниш имконини беради.

Таълимни ривожлантириш бўйича ҳозирги кунда амалга оширилаётган йўналишларнинг аксарияти, жумладан, баҳолаш, сўров ва бошқа шу каби воситалар асосида мониторинг натижалари учун муайян тизимнинг мавжудлигини ўз зиммасига олади. Шунинг учун таълим сифати билан боғлиқ барча жиҳатларни ҳолисона баҳолаш амалиётини ишлаб чиқиш умуман таълим тизимини янада ривожлантириш ҳамда таълимда аниқ лойиҳаларни амалга оширишнинг муҳим шартидир. Ўз навбатида, бундай амалиётни шакллантириш ва ривожлантиришнинг муҳим шarti паст баҳоли натижаларини кўрсатувчиларга ўз вақтида ёрдам бериш ва қўллаб-қувватлашдан иборат, жумладан, устоз-шогирд ҳамда малака ошириш ва қайта тайёрлаш тизимини такомиллаштириб боришдан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Шляйхер, А. Образование мирового уровня. Как выстроить школьную систему XXI века? пер. с англ. / А.Шляйхер. – М.: Издательство «Национальное образование», 2018– 328 с. – (Антология образования).
2. Baumert, J. et al. (2010) “Teachers’ mathematical knowledge, cognitive activation in the classroom, and student progress [Электронный ресурс] // American Educational Research Journal/. Vol. 47/1, pp. 133-180. – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.3102/0002831209345157>, свободный. – Загл.сэкрана.
3. Lipowsky, F. et al. (2009) “Quality of geometry instruction and its short-term impact on students’ understanding of the Pythagorean Theorem” [Электронный ресурс] // Learning and Instruction – Vol. 19/6, pp. 527-537. – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.1016/j.learninstruc.2008.11.001>. – Загл. с экрана.
4. Lucas, B., G. Claxton and E. Spencer (2013) “Progression in Student Creativity in School: First Steps Towards New Forms of Formative Assessments” [Электронный ресурс] // OECD Education Working Papers / – No.86, OECD Publishing. – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.1787/5k4dp59msdwk-en>. – Загл. с экрана.
5. OECD (2016) School Leadership for Learning: Insights from TALIS–2013 [Электронный ресурс]. – TALIS, OECD Publishing, Paris. – Режим доступа: <https://dx.doi.org/10.1787/9789264258341-en>. – Загл. с экрана.
6. OECD [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.oecd.org/>
7. TALIS – The OECD Teaching and Learning International Survey [Электронный ресурс] // OECD – Режим доступа: <https://www.oecd.org/education/talis/>. – Загл. С экрана.

8. Ш.Қурбонов, Э.Сейтхалилов. Таълим сифатини бошқариш. – Т.: “Турон Иқбол”, 2006. - 590 б.
9. Халқ таълими журнали. “Инновация – янгиликка интилиш, келажакка қадам”, - Т.: 2018. № 1. - 4-6 б.
10. Ж.Ф.Йўлдошев “Инновацияларни таълим жараёнига узлуксиз равишда татбиқ этиш замон талаби” – Т.: “Узлуксиз таълим” журнали. 2011. № 6, - 11-15 б.
11. Р.Мусурмонов. “Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришда инновацион ёндашувлар” Multidisciplinary Peer Reviewed Journal hamkorligidagi Xalqaro onlayn konferensiya. 2020-йил 18-19 июнь, Самарқанд.
12. Rasulov, R. (2021). COUNTERAGENT VALENCE OF STATE VERBS (ON THE MATERIAL OF THE UZBEK LANGUAGE). Academic Research in Educational Sciences, 2(1), 673-680.
13. Хайитов О.Э., (2020). Моделирование психологической компетентности руководителя: концептуальный эмпирический анализ. Academic research in educational sciences, (3).

1-илова. TALIS-2018 тадқиқотида иштирок этган мамлакатлар ва ҳудудлар рўйхати

-
1. Австралия	17. Канада (Альберта)	33. Руминия
2. Австрия	18. Кипр	34. Саудия Арабистони
3. Аргентина	19. Хитой (Шанхай)	35. Сингапур
4. Бельгия	20. Хитой Тайбэй	36. Словакия
5. Болгария	21. Колумбия	37. Словения
6. Бразилия	22. Корея	38. АҚШ
7. Буюк Британия	23. Латвия	39. Туркия
8. Венгрия	24. Литва	40. Финландия
9. Вьетнам	25. Мальта	41. Франция
10. Грузия	26. Мексика	42. Хорватия
11. Дания	27. Нидерландия	43. Чехия
12. Исроилъ	28. Янги Зеландия	44. Чили
13. Исландия	29. Норвегия	45. Швеция
14. Испания	30. БАА	46. Эстония
15. Италия	31. Португалия	47. ЖАР
16. Қозоғистон	32. Россия	48. Япония

2-илова. Ўзбекистон намунасининг шаклланиши

Тадқиқот сўровномаси Ўзбекистон мактабларида ишлайдиган тўрт тоифадаги табақалашган респондентлар орасида ўтказилди: директор, директор ўринбосари, ўқитувчи, халқ таълими тизимидаги бошқа лавозим.

Тадқиқот сўровномасида иштирок этган ҳудудлар:

1. Қорақалпоғистон Республикаси.

2. Андижон вилояти.

3. Бухоро вилояти.

4. Жиззах вилояти.

5. Қашқадарё вилояти.

6. Навоий вилояти.

7. Наманган вилояти.

8. Самарқанд вилояти.

9. Сирдарё вилояти.

10. Сурхондарё вилояти.

11. Тошкент вилояти.

12. Тошкент шаҳри.

13. Фарғона вилояти.

14. Хоразм вилояти.

Мактабларнинг жойлашув манзили			
	N	Мактабларнинг салмоғи %	Респондентлар салмоғи %
Қишлоқ/овул (3 минг кишига)	2157	53,9%	54,2%
Кичик шаҳарча (3,001 дан 15 минг кишигача)	97	2,4%	1,3%
Шаҳар (15,001 дан 100 минг кишигача)	1425	35,6%	35,7%
Катта шаҳар (100,001 дан 1 миллион киши)	273	6,9%	4,5%
Жуда катта шаҳар (1 миллиондан ортиқ киши)	48	1,2%	4,3%
Жами	4000	100%	100%

3-илова. TALIS-2018 халқаро тадқиқот талаблари асосида ўтказилган сўровнома ва тадқиқот ҳисоботининг иккинчи қисми

1. Ўзбекистонлик ўқитувчиларнинг меҳнат шароитлари

1.1. Мактабда ўқитувчиларнинг иш билан тўлиқ
таъминланганлик натижалари қиёсланиши

1.2. Мактаб ўқувчиларининг контингенти

2. Мактаб раҳбарияти (бошқаруви)

2.1. Директор ва ўқитувчиларнинг мактаб бошқарувидаги
вазифалари ҳамда масъулият (жавобгарлик) йўналишлари

2.2. Мактаб бошқарув жамоаси

3. Ўқитувчилар фаолиятини баҳолаш ва қайта алоқаларни амалга ошириш

3.1. Ўқитувчилар фаолиятини баҳолаш

3.2. Ўқитувчиларнинг ўзаро дарсларига
кириши ва қайта алоқа фаолиятини амалга ошириши

4. Мактаб муҳити ва ўз ишидан қониқиш

4.1. Мактаб жамоасида ҳамкорлик ва ўзаро ишонч,
қарорлар қабул қилишда ҳамфикрлилик

4.2. Мактаб ходимларининг стресси

4.3. Мактаб директорларининг ўз ишидан қониқиши

4.4. Мактаб ходимлари сонининг ўзгаришлари

5. TALIS-2013 ва 2018: натижалар динамикаси